

Ф. ОНУФРІЙЧУК

**ДУША Й РОСЛИНИ
В ДАВНІХ РЕЛІГІЯХ**

\$1.50

На обкладинці “Прометей” — частина пам’ятника
Т. Шевченка у Вашингтоні, виконаного скульптором
Л. Молодожанином.

Дарю тебе Біблію Федір Онуфрійчук
в Одесі

З любов'ю пошавши

Від Федора

ФЕДІР ОНУФРІЙЧУК

23.5.1966

ДУША Й РОСЛИНИ В ДАВНІХ РЕЛІГІЯХ

З передмовою проф. д-ра Ю. Мулик-Луцика

Видано накладом Анни Есопенко

THEODORE ONUFRIJCHUK

**SPIRIT AND FLORA IN ANCIENT
BELIEFS**

Preface by Prof. Dr. G. Mulyk-Lutzyk

Published through the courtesy of
Mrs. Anna Esopenko

Yorkton

1966

Canada

ВСІ ПРАВА ЗАСТЕРЕЖЕНІ
COPYRIGHT BY THE AUTHOR

НАЩАДКАМ НАШОГО УКРАЇНСЬКОГО
НАРОДУ, ЯКІ НЕ ЦУРАЮТЬСЯ РІДНОЇ
ЦЕРКВИ, РІДНОЇ МОВИ ТА РІДНОЇ
КУЛЬТУРИ,

ПРИСВЯЧУЄ

АВТОР.

PREFACE

Implicit in attitude of the author toward the flora's world are both his scientific interest and Weltanschauung. The field of his inquiry ranges from mystery of the genes to the problem of influence of the flora's sphere upon the man's psyche. While dealing with the secret of heredity concealed in the genes of the plants, he also points out the fact of a hereditary genius of various creative personalities—especially in domain of a literary creation. This is particularly stressed in the **World of Plants** which represents the author's foremost scientific work. For his concern with mythology is chiefly responsible the flora's aesthetical factor influencing the spirit of mankind, and he concludes that, just in this respect, mythology will never end; that is the *idée fixe* on which is based his present work.

Combining both his thorough professional training and subtle aesthetical feelings, he certainly does content himself with his quiet official position in Yorkton, Sask., where he works as a landscape architect.

Yet it is a noteworthy fact that at present he happens to be the only scholar to deal with the relationship between both the sphere of the plants and that of the man's spirit.

Thus he substantially contributes to the cause of a general anthropology. Those concerned with the philosophical aspect of epistemology may particularly invite such kinds of works. The point namely is that at present—and this is the *signum temporis*—the breach between both naturology and humanities seems to be wider than ever before. So far there is not any adequate definition of the concept of what is called a **culture**. The idea contained in Latin term **cultura** is determined by its opposition to the idea involved in the word **natura**. This is the principle which may be termed as the 'culture versus nature'. Here is the answer to the question of what really is the factor causing a separation between our humanities and naturology. **Science** is an attempt at discovery of those laws that govern the universe, while any skill in various practical applications of the natural laws, if discovered by the sciences, constitutes what is called an **art**. Due to their tracing the laws, different specialized branches of naturology (physics, chemistry, biology, etc.), certainly do represent a science.

Our humanities, on the one hand, are to cover all the spheres of a culture. On the other hand, they practically still conceive the concept of a culture to be opposite to that of a nature. Hence the nature of a man is either denied or at least neglected by the humanities. The outcome, therefore, is that any cultural product is treated as a ready-made thing—without any genetical connection with the nature of its creator. It seems to be obvious that humanities cannot be switched to the status of science unless they start some inquiry into those natural laws that are supposed to rule the human mind's

process of creation. The type of a somatic constitution of a given creative personality, the laws determining his subconscious process of spontaneity, etc., these are the factors that represent the potential objects of the prospective scientific humanities as far as their investigations of a language, literatures, art, etc., are concerned.

In view of reluctance of our humanities to cooperate with naturology, the latter faces not any other alternative but to deal on its own with certain aspects of a culture. Of course, such events so far happen to be extremely rare. And one of them is represented by the scholarly activity of Mr. Onufrijchuk whose naturological work imply some humanistic aspects.

There are some remarkable digressions of a sentimental character in this book, too. Their source is apparent—his nostalgia. The author's native country, Ukraine, is both picturesque and predominantly agricultural. From its unusual soil, **chornozem**, the only world's substance of its kind, emanates almost excessively ornamental rococo of a rich flora. Those "divine singers", the nightingales, that can neither sing nor even survive in California itself, have found for themselves a paradise in that land.

That is why its nature since immemorable times influences the people's spirit to such a degree that one cannot separate it from their feelings, outlooks and culture. All this is vividly echoed in this work by Mr. Onufrijchuk.

Ukrainian literature is rich in the flora's poetical motives in both their symbolic and stylistic respects. Of course, some of them, due to their prehistoric age and intricate character, are often misconceived. In this field, however, there are not any professionally elaborated handbooks as yet. This causes some difficulties, especially in diaspora, in proper understanding of certain specific ideas involved in the Ukrainian classic literary works.

No doubt, Mr. Onufrijchuk is totally qualified to provide the Ukrainian studies with some subsidiary sources of that kind to be technically designed for the needs of the students.

George Mulyk-Lutzyk, Ph.D.,

Professor of St. Andrew's College,
University of Manitoba.

Передмова

Про істоту мітології

Грецький термін *mythologia* вживається в таких значеннях: система прадавніх вірувань, цебто дохристиянська релігія, а також—наука про міти.

Термін *mythologia* складається з двох слів: *mythos* (міт)—найперше означає все те, що висказане устами; далішнє значення: розповідь, переказ, переказ казкового характеру про прадавні події, легенди; *logos*—форма думки для вислову, помислене слово, твердження, розвідка на якусь тему.

У грецькій мові термін *mythologia* не уточнюється як означення релігійних вірувань чи як наука про вірування в богів, так як це ми уточнюємо цей термін тепер. Греки розуміли термін *mythologia* так: найперше—розмова; далішнє значення: розповідання переказів, розказування про бувальщину (староукр. “биліни”), розказування легенд (сказань, переказів).

Питання: чому греки не додавали до цих вияснень релігійну ознаку,—не вияснювали так: *mythologia*—то розказування **релігійних** переказів, а вияснювали це тільки як просто **перекази**?

Це тому, що за давніх часів поняття “переказ” вже само собою включало ознаку релігійности. Не було таких переказів, що не мали б релігійного характеру. І давні люди навіть у думці не мали, що б могли бути якісь інші перекази, крім релігійних.

Це пояснюється тим, що за давніх часів людське життя й переживання, як цілість, і всі його складові сфери, та кожна зокрема, були конечно просякнуті дохристиянського типу релігійністю, що її теологи називають “поганством”, а світська наука означає як “первісні (примітивні) народні вірування”.

Народні вірування (мітологія), як система, основані на кількох головних принципах: 1. **анімізм** (лат. *anima*—душа)—віра в це, що всі предмети і явища природи мають душу,—душу має земля, дерево, камінь, вода, вітер, блискавка, сонце,—все це, що існує, отже все є **живе**; анімізм—це **оживлення** всієї натури—живої (рослини й тварини) та неорганічної (повітря, вода, земля, кожен предмет); 2. **антропоморфізм** (гр. *anthropos*—людина) — віра в це, що великі сили природи (стихії),—сонце, океан, грім, земля, ніч, мороз, вогонь і т.д.,—мають людські ознаки, але збільшені, цебто надлюдські; тому то ці сили—це неначе якісь надлюди; звідси уявлення сил природи як богів у людській подобі; 3. **магія** (магізм),—чи магічний спосіб думання (перське *magi*—мудрець сходу; гр. *magos*—мешканці Акадії,—цим словом називали тих людей, що знали тайни світу,—чарівниками, що тоді заступали сучасних учених, були неначе “доктори”—лікували чарами, читали майбутність з зір (астрологи) тощо; *megas* пов'язане коренем з *megas*—великість (духова й тілесна); отож **магія**

чи магiзм—це вірування в те, що таємні сили природи мають перевагу над людиною, кермують нею, вирішують її долю (звідси **фаталiзм**,—лат. *fatum*: доля,—віра в те, що чому бути—тому не минути); а також, що людина може входити в контакт з тими таємними силами за допомогою певних таємних способів—формул заклять тощо; 4. **табуїзм** (полінезійське слово *tabu*—віра в те, що певні речі чи явища (злі чи добрі) вже по своїй природі є священні, і їх не вільно доторкатися, ні згадувати: не вільно доторкатися священика-жерця, не вільно згадувати надармо Бога; не вільно згадувати чорта, бо сам звук “чорт” має таку силу (магічну), що викличе собою чорта; тому українці оминали слово “чорт”, а говорили: “злий”, “злий дух”, “той”, “нечистий”, “він”; у гуцулів у Карпатах медвідь—то табу, і його ім’я не вимовляють, а кажуть “вуйко”); 5. **персоніфікація** (лат. *persona*—особа)—уособлення, яке ґрунтувалося на вірі, що всі живі й мертві речі мають людські духові притаманності; звідси говорили: “дощ **іде**”,—дощ іде, мов людина, що має ноги. Істотою персоніфікації є так звана **фундаментальна аперцепція** (основне сприймання людиною речей), яка полягає в вірі, що всі предмети світу, навіть неживі, діють свідомо й **вольово**. Так діти й тепер за схожістю до самих себе вбачають свідому вольовість у предметі, і думають, що не вони вдаряються об стіл, а що стіл їх ударив, і тому свідомо карають стола, б’ють його. Давні люди думали так само: предмет міг свідомо **хотіти** чи **не хотіти** посунутися, стояти, яблуня—родити і т.д. Цей спосіб вислову ми унаслідували від предків, і говоримо: “крісло **не хоче** посунутися”, “камінь **не хоче** рушитися”,—так неначе б у крісла чи каменя справді було “хотіння” чи “нехотіння”.

Тут подано кілька головних засад первісно-релігійного, здебільше мітологічного способу думання. Був час, що в людини не було іншої форми думання й світогляду, крім мітологічного. Усі галузі людського життя були ґрунтовані на мітології.

* * *

Кажуть, що **цікавість**—це мати пізнання. Людина родиться з фактором цікавості. Цікавість—це біологічний (життєво-природний) фактор, що силою конечности спонукує людину все пізнати. Перша причина потреби пізнання мотивується гоним самозбереження. Людина мусить пізнавати своє довкілля, щоб уникнути небезпеки. Але гін зацікавлення діє автономно,—він проявляє себе постійно,—навіть тоді, коли свідомість говорить, що небезпеки немає. Все ж таки й тоді гін цікавості діє силою конечности, щоб заспокоїти себе. Для цього випадку створено термін: “пізнання для самого пізнання”. Чи хто цього хоче, чи не хоче—це явище існує, бо воно природне. Інша річ, що етика ставить таку вимогу, щоб пізнання одиниці давало користь суспільству.

Давні люди, розуміється, так само старалися пізнати світ, і вияснювали його явища так, як на це дозволяв їм тодішній духовий розвиток. Не можучи пізнати дійсності (правди) світу, вони заспокоювали свою цікавість витворами уяви—фантазіями, що їх приймали за дійсність (правду), і що були побудовані виключно на основі мітологічного способу думання,—так як це було вияснено вище. Загал на свій час повністю тим заспокою-

вався. Давній, первісний спосіб думання став предметом науки, що називається **народною психологією**,—але цей термін означає також саму систему мітологічної форми думання; і в ту систему народної психології входять три основні сфери життя давнього людства: мова, міти, звичаї. Наука теоретично розділяє ці три сфери народної психології, але насправді вдавнину вони становили собою мітологічну одність: вірування, мова й звичаї були невіддільні одне від одного. Мова, про яку ми маємо тепер таке поняття, неначе б то вона виросла як продукт чистого розуму, без віри в дійсності розвивалася на релігійному ґрунті, дарма що модерна “перерозумована” людина не завжди це розуміє. Так, наприклад, сучасний атеїст може думати, що слово “спасибі” постало шляхом умови для вислову подяки з раціонально-етичних причин, без релігії, а тим часом воно колись розумілося так, як було створене, бож походить з таких слів: **спаси Бог** (Bir)—спасибіг, спасибі. Подібно слово “стіл”, яке модерна людина розуміє, як означення одного з меблів, і вважає, що воно постало навмисне для означення мебля-стола, походить з давньої релігійної, але ще дохристиянської сфери вірування, цебто з мітологічних часів: кожночасне споживання харчу нашими давніми предками вважалося за релігійний обряд: розстеляли на землі шкіру звіря, змовляли певні формули-закляття, як молитву, і тоді сідали їсти. Від цього обрядового **стелення** шкіри маємо слово “стіл”.

Старші люди ще й тепер вважають за добрий тон висказати побажання “на здоров’я” тому, хто чхає. Модерна людина думає, що це побажання постало отак собі, шляхом умови, мовляв,—так прийнято. Тим часом це слід мітології: давні люди вірили, що із чханням виходить з людини душа, яка ще може повернутися в тіло, і тому їй бажали, щоб душа повернулася,—щоб це чхання вийшло їй не на хворобу чи смерть, а на здоров’я. Тут була віра в **магічну** силу формули цього побажання, так само як і формули “до побачення” і т.п.

Тепер майже кожен знає, що із знахарювання вийшла наука медицини: знахарі колись вважали, що зілля лікують людину тільки дякуючи тим закляттям, що вони їх шептали над зіллями (лікування **магією**). Але згодом досвід показав, що зілля лікують не силою закляття, а силою своїх складників.

Так само давні жерці-острологи, що ворожили майбутність із зір, згодом зацікавилися зорями як тілами у всесвіті (космосі), і так постала наука астрономії.

Це тільки приклади. А їх є значно більше. А загально кажучи, з мітології повстала філософія й мистецтво; з мітологічних звичаїв постало право й етика; з мітологічної мови постала сучасна раціональна мова, хоч і не всі, що мають тепер діло з граматику, можуть зрозуміти таку минувшину наших слів і висловів.

Щоб зрозуміти, якою мірою сучасна культура й цивілізація зобов’язана мітології, для цього треба було б писати цілі томи книг. Тут натомість подані тільки найкоротші завваги й приклади. І якщо мітологію називають примітивом, то це не змінює того факту, що в корені нашої сучасної культури й цивілізації

лежить “примітив”, і завжди лежатиме, бо інакше й бути не може. Отож, “примітив”—це відносне поняття: для кожного вищого розвиткового щабля духовости людства кожен попередній, нижчий щабель уважається за “примітив”. І якщо людство в майбутньому зробить ще більший духовий поступ, тоді нашу “високу культуру й цивілізацію” з висоти свого часу називатиме “примітивом”, але все ж таки наша культура й цивілізація лежатиме в основі їхньої, і без нашого “примітиву” не було б їхньої культури й цивілізації.

Свідомі такого стану справ, люди не можуть не виявляти глибокого зацікавлення мітологією своїх предків, що стала джерелом усього їхнього сучасного духового й матеріального дорібку.

* * *

Єгиптяни, хоч і прийняли іслам (мусульманство), який став проти мітології, проте вони зберегли свою мітологію як той корінь, з якого вийшла їхня культура,—щоб у свідоомсті не поселилося неприродне й духово нездорове переконання, що в них немає найдавнішого **минулого часу**—на матеріалі рідної традиції, і що вони не є “уродженими сьогодні”. Греки, хоч і прийняли Християнство, а тим самим мітологія перестала бути сестрою їхніх давніх вірувань, то все ж таки вони і свідомо зберегли свою мітологію,—вже не як вірування, а як пам’ятку про джерело своєї культури. Більше того, вони внесли свою мітологію, уже тільки як національне мистецтво, і в форми Християнства, націоналізуючи його; бож уже з самих початків щодо **форми** не було універсального Християнства, а були різні типи Християнства щодо його зовнішньої форми, залежно від ґрунту, на який воно попало, й залежно від часу. І так, наприклад, греки Розп’ятого Христа стилізують під свого мітичного титана (ніби “боголюдину”) Прометея, прикованого до стіни Кавказьких гір,—за те, що був добродієм людства. Як твердять дослідники грецької літератури, число читаних у церкві Євангелій, а саме—чотири, взяте з число чотирьох актів дохристиянсько-релігійної (мітологічної) містерії на честь бога Діоніса.

У Римі так само: Папа, хоч і християнський Архиєрей, затримав для себе титул-термін Pontifex Maximus (Найбільший Жрець), щоб прийняв титул Найвищого Жерця Риму з мітологічних часів, і не вважав, що б ця зовнішньо-формальна сторона дохристиянської релігії могла суперечити істоті, ідеології, внутрішній стороні Християнства. Папа Лев X з родини Медичів особливо опікувався пам’ятками давньої римської мітології, прикрашуючи Рим чудовими статуями давніх римських богів, щоб зберегти тут не дохристиянську релігію, а джерела культури.

Тут подано тільки ілюстративні приклади, як в інших народів, що були сильні й самі рішали про долю своєї найдавнішої національної культурної традиції, одне одному не перешкаджало, і з прийняттям Християнства вони не переставали зберігати пам’ятки своєї мітології, як пам’ятки своєї давньої культури.

* * *

Безперечно, Україна завдячує Візантії багато істотних речей: Християнство, письмо, письменство, культурне мистецтво тощо. Але з другого боку, під час розпоширювання Християнства в

Україні можна було з користю для української культури, а разом з тим без жодної шкоди для Християнства уникнути поважних похибок у тактиці християнської місії,—тих похибок, що стали прогріхом перед історією найдавнішої української національної самобутньої культури.

Бож відомо, що в Україні з самих початків прийняття нею Християнства, ще з її давніх імперських часів під старою назвою Київської Русі, почерез середньовіччя й до часів гуманізму з боку духово-провідних сфер бачимо зовсім інше відношення до мітологічних українських пам'яток, ніж у Греції і в Римі.

З прийняттям Християнства сюди прийшло на місію й провід Духовенство з Греції й Болгарії і тут, поширюючи Віру Христову, від дохристиянських вірувань наших предків (української мітології) відвертали таким способом, що старалися безслідно знищувати сліди місцевої мітології: понищено статуї давніх божків—так що про них мало осталося уявлення з випадкових описів; нищено пам'ять про них, нещадно нищено давнє мітологічне, національно-обрядове мистецтво: пісні, танки, тощо; нищено перекази-міти,—замість того, щоб просто відділити, відокремити їх від Християнства, де це суперечило б суті Віри Христової, і зберегти їх тільки як пам'ятку давньої національної культури, як один із щаблів історичного розвитку нашого народу; але цей щабель безжалісно виломили в наших предків якраз ці, кому не залежало на зберіганні нашого прадавнього “вчора”, хоч у своїх країнах вони так не поступали, чи принаймні не поступали з такою гостротою, як серед тодішніх неофітів (нововихрещених) нашого народу; для чужинців усе неїхнє було “варварським”. Існують старі писані пам'ятки, в яких говориться що було в русичів—історичних предків українського народу, своє письмо (“черти й різи”), і потверджують це теперішні археологічні досліди на матеріялі викопаних пам'яток, як сповістила преса з України. Хай це письмо може спочатку було тільки релігійне, священне (ієратичне), відоме тільки духівникам-жерцям, але ж такі початки були кожного старого письма. Звичайно, й це письмо східнім слов'янам, а в тому й українцям, мабуть, знищили як “поганське” (мітологічне), хоч грецьке й латинське письмо є також прадавнім продуктом мітологічних часів. А в висліді чужинці говорять, що, мовляв, до приходу Християнства українці були “варварами”, не мали свого письма тощо.

І тільки “Слово про похід Ігоря на половців”—архивір з XII століття, забутого автора-українця, ота рідкість у світовій літературі й білий крук у слов'янській літературі, увіковічнив ще порівнює найбільше слів нашої мітології, і став свідком високої культури наших предків. Але це не перешкодило його великому авторові поруч цього природнього національно-мітологічного мистецтва поставити християнський принцип там, де він говорить про месіанізм наших предків—захищати християнський світ перед Азією.

Навіть Іван Вишенський (народ. в XVI ст.), що в багатьох інших відношеннях заслужився для України, вважав, що сліди мітології в українській народній культурі ніби загрожують чистоті Християнства, і виступав проти слів мітологічних обрядів, що

осталися в народі вже тільки як народне мистецтво—пісні й танки, тавруючи це як “бісовські” справи. Безперечно, це прояв зовнішнього на нього впливу “колоніального” трактування України з боку чужинців та виключності експансії їхньої культури на Україну. Спроби Царгороду заборонити українцям Свячення Паски і переслідування українських коляд російським духовенством належать до тієї самої лінії.

* * *

З усього побіжно вищезгаданого стає ясно, що кожен новий писаний вклад у працю над справою мітології має своє промовисте значення. Не говорячи вже про українську мітологію, — тут справа стоїть трагічно,—з обсягу грецької, латинської і єгипетської мітології праць у нашій науці дуже мало. А втім, скільки б там їх не було, то все таки у нашій науці немає синтетичних праць насвітлювання мітології під спеціальним кутом окремих галузів знання, як це, наприклад, інж. Федір Онуфрійчук зробив у галузі флори (рослинності). З цього погляду його праця має не тільки предметове значення, але й історичну вагу, як ініціативна, а це вже само собою говорить про факт дослідництва, пошукування, відкривання нових проблем, а **відкривання** проблем та їх розв’язування—то і є істота НАУКИ.

Д-р Юрій Мулик-Луцик

Професор Колегії св. Андрея
в Вінніпезі.

Вступ

Ми умираємо тоді, коли
починаємо жити.

Теофраст.

У непроглядному мряковинні віків губляться чудові грецькі, єгипетські й українські міти. Вони появилися як первісна форма релігії давньої людини, що її духовний розвиток тоді був саме на шаблі обожнювання сил природи, і вона не знала правдивого Єдиного Бога.

Людина тих часів ще не могла збагнути навіть найпростіших явищ природи: блискавки, грому, морських бур, вулканів і т.д., тож і глибоко відчувала своє безсилля у змаганнях з ними. Тому то людина почала ці таємні сили природи уявляти собі як різних “богів”, а згодом також у зв’язку з почитанням тих божків вона витворила різні обряди.

Мітологія, цебто дохристиянські народні вірування, витворювалися й розвивалися від непам’ятних часів, упродовж довгих тисячоліть. І хоч ті вірування були примітивні, сильно матеріялізовані,—поганські, як їх дехто називає, то однак на свій час, упорівень до ще давнішого, печерного стану людини кам’яної доби, це був усе таки її відносно дуже великий духовий здобуток.

* * *

У старовинній Греції протягом віків почалося й розвинулося хліборобство. Тоді-то вперше був придуманий і введений в ужиток плуг із залізним лемішем. Греки тих часів плекали виноград, викормлювали різні тварини, ткали полотно й виробляли гарну кераміку. У загальному все це в тих часах являло собою високу культуру.

Одночасно греки багато уваги присвятили землі—тій вічно живучій матері-кормительці всіх створінь світу. Цю свою особливу увагу до землі вони висловили в численних мітах—дохристиянських релігійних переказах. Зокрема вони створили міт, що бог Девкаліон і Пир кинули каміння—“кості землі”, і створили з них людський рід.

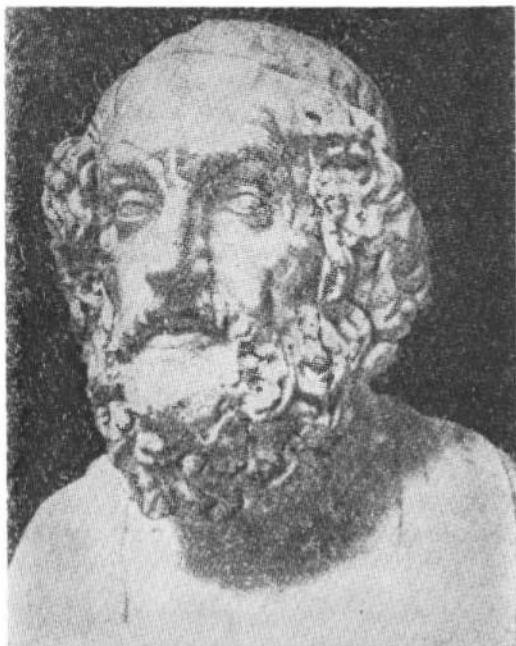
Грецький хлібороб у ті часи вже сіяв збіжжя, але був залежний від природних стихій, тому молився і просив їх посилати йому врожай та погоду; так згодом витворив собі міт про богиню Деметру, і за її опіку над хліборобством вдячно складав хліборобські дари-жертви.

* * *

Головними джерелами, з яких дещо відомо про легендарну мітологію Єгиптян, є знайдені різні написи на стінах у відкритих гробах Фараонів V і VI династій, посмертні ритуали, що існували в XXIV і XXV століттях, написи на саркофагах-домови-

нах з XXII і XIX століть перед народженням Христа, та так звана "Книга мертвих", що в ній описані похоронні обряди, піснопіння тощо.

Навіть як на наші порівнююче скуті відомості, знаємо, що стара єгипетська культура існувала принаймні на протязі трьох тисяч років і залишила по собі багато пам'ятників: поруйнованих храмів, статуй, малюнків на стінах, а найголовніше—твори тодішніх авторів.

Сліпий співець Гомер
(Скульптура з II-го століття до Н.Х.)

Загалом, хоч грецька і єгипетська мітологія основана на людській уяві, але в ній, особливо ж у грецькій, наявні невмирущі глибокі загальнолюдські моральні цінності людини. Творили ці міти-легенди мандрівники-аоди. Вони мандрували від місцевості до місцевості і грали на кифарах, деклямували та співали пісні на честь богів. Ті стародавні пісні й перекази увійшли в основу старогрецьких творів Іліади й Одисеї, що являють собою неперевершений зразок епопеї. Ці твори такі чудові, що колись у греків була легенда, що їх боги скинули на землю. Однак інші дивилися на це реальніше, і здогадуються, що їх склав сліпий співець Гомер; його

особа, життя й життєвий шлях оповиті серпанком загадки глибокого минулого.

Стара єгипетська, грецька й римська мітологія у своїх країнах, а також серед інших народів, зокрема ж в Європі витиснула більший чи менший, місцями й дуже значний вплив на культурний розвиток. Згадати б тільки приклади: італієць Леонардо да Вінчі намалював чудові образи "Народження Венери" і "Весну", англієць В. Шекспір написав драму "Троїл і Крессіда", поему "Венера й Адоніс" т.і., Т. Шевченко, в поемі "Кавказ", мітичного бога Прометея показав як символ боротьби свободолюбивих кавказців за волю. Розуміється, писав про боротьбу кавказців, але думав про визволення нашої батьківщини України, думав про перемогу правди над неправдою.

Символом цієї невмирущої боротьби за правду є грецький бог Прометей:

За горами гори хмарою повиті,
Засіяні горем кровію политі.
Споконвіку Прометей
Там орел карає,
Щодень Божий добрі ребра
Йї серце розбиває;
Розбиває та не вип'є
Живущої крові,—
Воно знову оживає
І сміється знову.
Не вмирає душа наша,
Не вмирає воля,
І неситий не виоре
На дні моря поле.
Не скує душі живої
І слова живого;
Не понесе слова Бога,
Великого Бога.

Пройшли віки. Вітварі грецьких і римських богів розсипалися в порох. Греки й римляни прийняли християнство. У сучасній Греції на горі Олімпі в Атенах, на горбі Агрополя і в усій країні осталися рештки величавих руїн старовинних грецьких святинь, а по всьому світі в музеях переховуються високої мистецької вартости статуї грецьких і єгипетських богів.

Старі релігії, як основані тільки на уяві, умерли, але вічними осталися їхні твори, основані на мітах. Ці міти передали людству клясичні письменники.

У цих мітах відзеркалені моральні вартості людини, і порох віків не зміг й не може їх присипати. У них відзеркалена також велика любов хліборобів-греків до своєї богині—матері землі Деметри та любов хліборобів-єгиптян до свого бога хліборобства Озіріса і взагалі любов до всього рослинного світу.

* * *

У цих скромних нарисах показаний зв'язок між душею й землею в давніх греків і римлян. Само собою розуміється, що найголовнішими чинниками у цьому зв'язку була глибока любов хлібороба до землі.

І наш український хлібороб споконвіку виявляв і вияляє велику любов до своєї Матері-Землі, її Божої краси рослинного світу і взагалі до своєї Батьківщини як цілості. Рідна наша свята земля криє в собі якусь тайну, сум та нашу безмежну любов та Боже право на неї. На протязі віків на ній відбувалися християнсько-національні події. Вона була й є свідком слави і великих руїн нашої Вітчизни. По її поверхні ступали ноги великих князів, гетьманів та славних запорожців. Стогнала вона, коли татарські орди, турецькі яничари, московські полчища та польські магнати сунули по неї, несучи з собою пожари, руїну та смерть. Але була вона й свідком, коли наші орли-предки запорожці в шаленому наскоці, під гадючий свист козацькими шаблями торощили ворожі кості і обливали їхньою ворожою кров'ю нашу землю, та залишили всім будучим поколінням у безконечність ЗА-

ПОВІТ: ПОКИ НАША БАТЬКІВЩИНА НЕ БУДЕ СОБОРНОЮ ДЕРЖАВОЮ,—ЗБРОЇ НЕ ВИПУСКАТИ З РУК!

На сповнення вічного закону—вона наша рідна земля, дала нам, всім нащадкам, заповідь: любити й захищати її.

Кожен, хто хоч трохи знайомий з історією нашого народу, знає, що наші лицарські прадіди-хлібороби в одній руці тримали чепіги плуга, а в другій—меч: бож любов до своєї землі не дозволяла їм оступатися з неї, не дозволяла випускати з рук чепігів плуга, але разом з тим постійна загроза з боку напасників-сусідів вимагала самооборони.

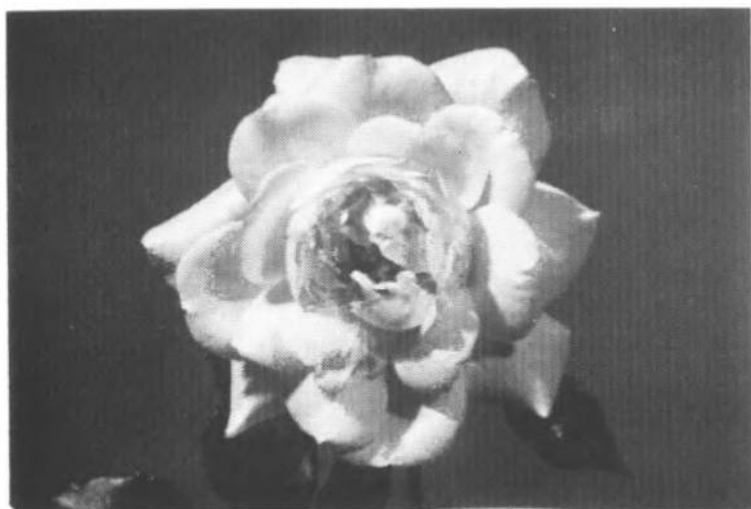
І в наших предків був глибокий зв'язок людини з землею та з рослинним світом, що знайшло собі вияв у давніх, дохристиянських віруваннях у нашого народу, що і сказано у другій частині цієї праці. І моє бажання таке, щоб ця моя праця, тут, поза межами України, була одною з цеглинок у розбудові храму плекання священної любови наших нащадків до свого народу та до нашої незабутньої безталанної БАТЬКІВЩИНИ-УКРАЇНИ. І саме цю тему я мав хоч і посереднім способом на увазі, коли писав ось цю скромну працю.

На закінчення почувуюся на обов'язку подякувати дорогому землякові Проф. Д-р Мулик-Луцикові, за перегляд праці та мовну коректу, ВП. Анні Есопенко за покриття всіх коштів видання цієї книжки.

Автор.

ПЕРША ЧАСТИНА

ГРЕЦІЯ, ЄГИПЕТ І РИМ

ТРОЯНДА

1.

АФРОДИТА

БОГИНЯ КРАСИ

У грецькій мітології сказано, що богиня краси Афродита народилася з білосніжної піни морських хвиль біля острова Кипру. Одночасно з нею народилася квітка троянда (рожа), що її Афродита мала в своїй косі.

Її народженню зраділо все. Афродиту приніс ніжний легкий вітрець-легіт, і коли вона стала на березі, то молоді Ори прибрали її в золотомткані шати, а на голову вложили віночок з різнобравних квітів. Де тільки вона ступала ногами, ті місця все закрічувались різнобарвними квітами.

Сталося так, що вона закохалася в молодого юнака Адоніса—бога ловецтва (мисливства). Адоніс був красунь, і Афродита весь час перебувала з ним та доглядала його. Афродита так кохала Адоніса, що забула про всю свою божественну красу і свої чудові оздобы.

Та ось скоїлось нещастя. Одного разу Адоніс, відлучившись

від Афродити, натрапит на величезного вепра і в боротьбі з ним загинув. Афродита, знайшовши Адоніса мертвим, гірко заплакала, і щоб зберегти пам'ять про нього, звеліла, щоб з крові Адоніса виросла ніжна квітка анемона, а на тих стежках, якими вона знеможена блукала й шукала Адоніса, зрошуючи землю краплинами крові своїх ранених ніг, там повиростали пишні ясночервоні мов кров, троянди.

2.

ДЕМЕТРА

БОГИНЯ ХЛІБОРОБСТВА

У греків богинею хліборобства та родючості землі була Деметра. У неї була напричуд гарна донечка Німфа Персефона, яка дуже любила разом з іншими німфами безжурно сидіти над морем, у квітучій Нісейській долині і зривати квіти—пишні троянди, червоні маки, блакитні дзвіночки, скабіози, запашні фіялки, червоні гіяцинти, білосніжні лілеї, та плести з них віночки, що ними німфи закрічували свої голівки.

Серед чудових квітів росла білосніжна квітка—нарциз, але німфи не зривали її, знали, що її рвати не вільно, бо вона належить до страшного бога підземелля.

Але Персефону дуже цікавила квітка нарциз; вона така біла, а з дна її віночка немов дивилися на неї очі найгарнішого лісового ловця (мисливця), що його за його життя кохали всі німфи, лісові дерева й струмочки. Але нарциз був гордий самолюб і він відкидав кохання всіх німф, не звертав на них уваги.

Найнещасливішою була й осталася німфа Ехо, якої скарга—відгомін завжди відбивається і сьогодні по горах і лісах.

На Нарциза за його байдужність німфи поскаржились богині краси Афродиті, й вона Нарциза покарала. Це було навесні; підчас ловів спрагнений Нарциз захотів води, знайшов чисте джерело з якого ніхто ще не пив, ніколи в нього не впала суха гіляка дерева і навіть вітер ніколи не зронив пелюсток пишних квітів. Вода в джерельці була чиста мов сльоза і в ній відбивалися кущі, берези, струнки кипариси та блакитне небо. Нарциз нахилився напиться води, побачив себе в джерелі, мов у дзеркалі, й раптом закохався в собі, через те сильно змарнів, а потім схилив на зелену траву свою голову й умер.

Плакали за ним усі німфи, а вже найбільше побивалася німфа Ехо. Вони хотіли поховати Нарциза, але коли прийшли, то вже не знайшли його тіла, тільки побачили, що на тому місці, де лежала була на траві його голова, тепер виросла чудова квітка смерти, що й зветься нарцизом.

Персефона знала це понуре нещастя, що скоїлося з Нарцизом й тим більше цікавила її ця ніжна квітка; вона підійшла близьенько, стала навколішки, нахилилась, а потім ніжно поцілувала квітку, мов в очі Нарциза. Вітер легенько колихав білосніжними пелюстками, а сама квітка немов шепотіла: “Зірви мене й пригорни до свого серденька...” І ось Персефона, неначе оп'яніла,

Мітологічна грецька богиня хліборобства Деметер.
Статуя з VI-го століття перед Н. Х.

зірвала квітку, притулила до своїх уст і в цю мить усе живе замовкло, проміння сонця померкли, земля відкрилась і з неї на вороних конях з'явився Аїд—бог підземного царства, тіней померлих і пекла, схопив Персефону і забрав з собою у надри землі.

Земля зарилась... і знову сонечко світило своїми проміннями південну землю. Квіти розпустили свої віночки, пташки почали співати пісню радості.

Німфи оніміли, а одна з них Кауне, що її вдарив копитом один з вороних коней, джерельною водою змивала кров з рани й гірко плакала, і з її сліз узявся чистенький струмочок, що його й досі греки називають Кауне.

Жахливий крик дочки почула мати Деметра. Вона, бідна богиня золотих ланів, квітучих садів та лугів, гірко заплакала по втраті своєї донечки й з похиленою головою пішла шляхами, серед золотоколосового хвилястого моря збіжжя шукати своєї дитини. Йшла вона ночами й днями—знеможена, не спавши, не ївши. Зодягнулася в темні шати і вони звисали з неї так безладно, немов з метрвої. В долоні тримала свій символ—колос пшениці—але він почорнів.

Йшла, блукала, шукала й питала за своєю донечкою. Вона ж їй так була наказувала не зривати білої квітки нарциз, однак Персефона її не послухала... Та все ж таки матернє серце забуває непослух дитини. Вона—мати й життя своє віддала б, щоб тільки врятувати свою дитину.

Вона йшла, а на слідах її шляху, яким проходила рослинність за нею переставала рости, листя в'януло й обпадало. Трава жовкла, квіти похилили свої різнобарвні віночки і висихали. На виноградних лозах додолу похилився недозрілий виноград. Родючі лани й ниви опустіли, на землі завмерло все, й людям загрожував голод.

Повсихали всі джерела, озера перемінились у болото.

Воли змарніли, дарма тягнучи важкого плуга в ріллі—земля не родила.

Народ з голоду гинув.

А Деметра йшла... Босі ноги поранені, гостре каміння кров'ю її ніг зрошувало тернистий шлях, знеможені від сонця й пилюки очі ледве бачили довікілья світу, а вона все кликала:

“Персефона!!!... Донечко, де ти!?”

Але все мовчало, земля почорніла, буйний вітер розносив по-жовкле листя, сухі квіти й почорніле колосся, а на поклик матері—Деметри тільки ехо глухо відповідало відгомоном “Персефона!!!”

Отак мандруючи по тій почорнілій землі, одного разу вона зустріла богиню ночі—Нюкту, яка й порадила їй піти та розпитати в бога сонця—Геліоса. Всевидючий бог усю правду розказав бідній матері, до того ще й додав, що Зевс уже давненько приобіцяв віддати її донечку за дружину богові підземелля.

Розгнівалась Деметра й прокляла землю, і земля вмить почорніла та й перестала родити збіжжя. Нещасні хлібороби молили та благали богів, складали їм у жертви тварини, але й це не помагало.

Деметра опустила Олімп і скорбна, самотна жила далеко від усього світу. Зевс, її батько, просив вернутись, але вона все залишилась на самоті.

Царство тіней померлих і пекло підземного бога Аїда, який сидить на престолі, а поруч нього стоїть Персефона.

Частина грецької посудини з IV-го століття перед Н. Х.

Обличчя мала скам'яніле, а сльози викарбували на її обличчі глибокі борозни.

Змилосердився над нею могутній Зевс, і повернув їй донечку, але Аїд—володар підземелля, перед тим як мав відпустити свою бранку Персефону дав їй з'їсти зерно плоду гранату, що було символом шлюбу. А втім і сам Зевс сказав Деметрі, що її донечка буде з нею тільки весною, влітку й восени, а на зиму має повертатись до свого чоловіка.

Зраділа богиня хліборобства—добра мати Деметра, коли побачила донечку біля себе. Вона відвернула своє прокляття, і знову земля ожила, заквічались смарагдовими барвами луги та ліси, зацвіли м'ятою, материнкою, васильками та чеберцем, лани заколошилися золотим збіжжям, повернулася родючість землі, зацвіли й наповнились овочами сади, пташки заспівали воскресення землі, струмочки та джерела заіскрилися чудовою чистою водою, а над усім тим панував, обливаючи все своїм промінням, радісний бог—Геліос.

І з того часу кожної осені, коли донечка Деметри відходить до чоловіка, жовкне листя на деревах, зриває його вітер і несе по степах; відцвітають квіти, лани пустіють без збіжжя, йде дощ і приходять білосніжна зима. А навесні, коли вона повертається до своєї матері, Деметра щедрою рукою дає людям дари, благословляє врожай, та посилає хліборобам багаті земні плоди.

Хлібороби цю свою богиню-матір шанували, бо вона сама навчила їх обробляти поля, вона перша дала синові царя Елевсіна, Тріптолемові, насіння пшениці, і він тричі виорав плугом рарій-

З лівої сторони представлена богиня Деметра, по середині Тріттолем— син царя Елевсіна, якому богиня передає насіння пшениці, а з правої сторони з похиленою головою стоїть донечка богині Перфесона.

Грецька різьба з V-го століття перед Н. Х.

ське поле та посіяв там це насіння. Сама Деметра поблагословила той посів, і пшениця дала багатий урожай.

В одній з легенд оповідається, що колись багатий і зарозумілий бундючий цар скитів Ерістихон хотів зрубати у священному гаю Деметри столітнього дуба, тоді Деметра послала богиню голоду з запалими очима, худу, бліду, розпатлану та брудну, і вона вдихнула в царя Ерістихона голод; після того він завжди був голодний, їв і їв, а все йому було мало, аж нарешті з голоду і помер.

3.

ОЗІРІС

БОГ ХЛІБОРОБСТВА

В єгипетській мітології говориться, що богом хліборобства, садівництва й культури винограду був Озіріс. На єгипетських малюнках він зображений завжди з якоюсь рослиною — з лотосом або виноградом. У "Книзі Мертвих" він говорить: "Я—Озіріс... Я живу як зерно й расту як зерно... Я—ячмінь". У другому мітологічному переказі Озіріс говорить: "Я це роблю вас міцними; це я створив ячмінь та полбу (пшеницю)".

Згодом культ Озіріса в зміцненій формі прийняли всі Фараони. І так, ніхто з хліборобів не посмів починати орати землю, поки першу борозну не зробив Фараон. Ніхто не мав права починати жнива, поки Фараон перший серпом не ізжав кілька перших стебел збіжжя. Фараон також, коли навесні розливалася ріка Ніл, кидав у воду звернене в трубу розпоря-

Статуя бога Озіріса.

дження розливу і він перший по жнивях складав жертву богині врожаю Рененут.

В одній з єгипетських легенд говориться, що розлив ріки Ніл постає із сліз Ізиди, що була дружиною Озіріса, якого убив рід-

ний брат. Араби ще й досі першу ніч розливу Нілу називають “Ніччю Сльози”.

Цікаво, що в розкопаному гробівці Фараона Харемхеда з XIV століття до Н. Х. знайшли зроблену в дерева скриню о .6 см. глибини і 1.525 міліметрів висоти з профіля схожу на фігуру бога Озіріса. В дні цієї скрині є багато дірочок. Цю скриню наповняли землею, сіяли в ній ячмінь, поливали його водою й закривали. Насіння проростало та через дірочки пробивалося на денне світло, і так на скрині оформлювалось у зеленому постать Озіріса.

Ці зелені подоби Озіріса, як символи на похоронах клали з покійниками в домовини.

У гробниці Фараона Пашеду з XIV і XIII знайдено вирізблені пальми, біля яких навколішки у похилій постаті стоїть сам Фараон Пашеду. Дерево у Єгиптян уважалося за символ воскресення; вони вірили, що в пальмі, яка росте і в загробному житті, живе богиня Хатор, що покійникові дає пити на тому світі.

Цікава також у старій єгипетській мітології легенда про постання світу; в ній розповідається, що земля була в темряві, а освітила її дитина—сонця, і світ з’явився в розпуклій чудовій квітці лотоса.

4.

Володар Ойнеш

В одній з грецьких країн, Етолії, царював мудрий володар Ойнеш. Люди його країни вже уміли плекати різне збіжжя. Старий володар найбільше любив богиню Деметру, що встеляє поля золотими збіжжями, а людей вчить шанувати плоди матері-землі.

Володар Ойнеш найбільше молився богині Деметрі і на її пошану приносив у жертву багато білих овець та перший збір збіжжя з піль Етолії.

У вільні хвилини добрий володар залюбки сидів у гурті найкращих друзів біля великого вогнища й оповідав давні перекази. В молодости він любив ловецтво, а тепер він любить сидіти серед збіжжя, або виноградників та слухати як соки життя кружляють у жилах землі.

Він розповідав слухачам, що його країна була колись дика, а його люди не знали ні смаку зерна, ні пшеничного хліба. І ось одного разу добра богиня Деметра на крилатому возі прислала ще його батькові свого сина Триптолема, який відкрив батькові всі тайни матері-землі, і з того часу на лісових полянах заколихались золоті лани пшениці й льону.

“Наша добра богиня Деметра посилає людям правдиву радість”, говорить володар Ойнеш. Сіяти зерно, збирати його—то найбільше й найблагородніше діло в світі. Молоде покоління його не розуміє, бо марна молодість нудьгує перед лицем старости.

Могутній Титан Прометей

Мудрий і добрий титан Прометей по страшній боротьбі богів на землі рішив оживити землю та наново, по своєму створити людський рід. Він узяв грудку землі, намочив її в воді й виліпив з неї людину. Потім просив богиню Атену, і вона дунула в мертві тіла життя, і таким способом постали перші люди, але вони були дуже мізерні, слабкі й непорадні; жили в печерах, дуже мерзли, бо не знали вогню.

Всемогучий бог Зевс не любив Прометея й не хотів, щоб люди Прометея знали тайну вогню—щоб не порівнялися з ним.

Але добрий Прометей дуже любив людський рід; він дуже шкодував людей, що вони так тяжко бідують, і рішив вогонь потаємно викрасти. Однієї ночі він відломив довгу галузку оливного дерева, тихенько дістався до воза бога сонця, Геліоса, що стояв у стайні.

Вночі він був запряжений у вогнисті коні, що нетерпляче очікували досвітку, щоб вирушити навколо неба й освітити світ. Коні били об землю копитами й рясно крисали спалахи блискавок. Прометей доторкнувся галузкою до осі воза, і вона загорілась, а тоді він умить повернувся на землю й приніс людям вогонь.

Як тільки люди дістали вогонь, у них почалося нове, радісне життя. Крім того, своїх людей він навчив писати, читати й числити. Він навчив їх добувати з землі й обробляти метали; він зловив дикого бика, наклав на нього ярмо, запряг у плуг і навчив людей орати ним поле.

Він перший також запряг у віз коня, збудував корабля і зробив з льону полотно на вітрила. І врешті, він навчив людей виробляти з рослин ліки й лікувати недуги.

Побачивши на землі вогонь, Зевс звелів своїм слугам схопити доброго Прометея й прикувати його кайданами до скелі в горах Кавказу.

І так повиснув мудрий, добрий Прометей над чорною глибокою безоднею, прикований до гірської стіни Кавказу. Він не міг навіть зігнути колін і сплющити очей, щоб хоч на мить здрімати. Син Зевса жалів Прометея, і намовляв його, щоб він відібрав від людей вогонь та й перепросив його батька Зевса, але Прометей велів терпіти ніж відібрати від своїх людей добробут. І за цю його непохитність Зевс звелів великому хижому орлові день-у-день клювати та рвати печінку Прометея, яка за ніч знову мала виростати.

Могутні вітри, земля, море й сонце були свідками великого терпіння Прометея. Не чув він ніколи голосу своїх людей, тільки шум моря та каміння, що падало в безодню, заглушуючи зойки нещасного. Горяче соняшне проміння смажило його тіло, а захожі успразі уста, що їх не мав чим звозчити не давали йому спокою.

І ці муки мали продовжуватись навіки. Але одного разу біля скель Кавказу проходив титан Геракл, що відзначався могутньою фізичною силою; він почув стогін і побачив прикутого до скелі Прометея, якому великий орел рвав печінку. Геракл дістав з сагайдака смертоносну стрілу і пустив в орла та вбив його, а потім булавою розбив кайдани й звільнив нещасного Прометея.

Прометей знеможений вернувся до своїх людей й надалі остався їхнім добродієм та дорадником.

Пан. Бог Лісів і Пастухів.
Статуя з 1-го століття
перед Н.Х.

6.

ПАН

БОГ ЛІСІВ І ПАСТУХІВ

Богом лісів, пастухів та опікуном стад був Пан; сам собою дуже не гарний, він своїм виглядом наводив жах на людей, був дуже бородатий, був грубий, з рогами й цапиними ногами. Жив у тінистих лісах та горах, пас там худобу і грав собі на сопільці.

Як тільки німфи чули його музику, то гуртом окружали його й танцювали у відлюдній долині. Іноді й він з ними танцював, а тоді веселий гомін ішов по горах і лісах.

Ні одна німфа не хотіла вийти за нього заміж. Він залицявся до всіх німф, а найбільше кохав і не давав спокою німфі Сірінгі, яка все втікала і ховалася від нього. І ось одного разу, коли він так гнав за нею, вона втікаючи несподівано скочила в ріку та й стала просити бога води, щоб врятував її і бог води зглянувся на Сірінгу, перемінив її в очерет.

Пан ускочив за коханою в річку й обняв, але обняв уже тільки... гнучкий очерет. Засумував Пан, зрізав очеретинку, зробив з неї сопілочку й відтоді в затишному місці в лісі на пеньку сидить собі й виграє свої скорботні, журливі пісні.

7.

ДІОНІС

БОГ ВИНОГРАДУ Й ВИНА

У старій Геладі (Греції) був колись великий культ молодого й радісного бога вина Діоніса. На його честь усі носили на го-

Діоніс—бог винограду й вина.
Барвна мармурова різьба з 1-го століття до Н.Х.

ловах вінки з плющу, танцювали та співали, а жінки навіть залишали свої родини, збирались на горі Цитерона, пили там вино й танцювали.

Сам бог Діоніс їздив лампартами, або львами, а на голові мав галузку винограду.

Коли він появлявся в якійсь місцевості, то всі забавлялися й танцювали. Всі жінки були обвиті плющем, а в руках мали тирси. І ось одного разу він прибув у країну царя Орхомена, який мав тут чудові донечки. Вони були дуже працювиті,—цілими днями вишивали та мережали, і всі палати були оздоблені їхнім мистецтвом.

По приході бога Діоніса в ту країну всіх огорнув веселий настрій, але донечки царя Орхомена вважали, що на такі витівки шкода гайнувати час, тож і сиділи собі дома і щось плели.

Розгніваний Діоніс покарав їх: нитки їм перемінив у виноградні лози, і на них повисли важкі китяхи винограду. Ткацькі верстати зазеленіли, їх густо обив зелений плющ. Крутом розлилися чудові пахощі квітів і мирту, а донечок царя він перемінив у три препогані сови, що й досі ховаються від світу в темних місцях.

ДАФНА

ГАРНА НІМФА

У грецькій мітології говориться, що золотокудрий Аполлон, бог світла, одного разу зустрів гарну німфу Дафну й покохав її, але коли заговорив до неї вона почала втікати, а Аполлон побіг за нею. І ось коли вона побачила, що він її дожене, почала просити свого батька Пеня, щоб захистив її. І стала вона гірко нарікати на свою вроду та й звернулась до землі, щоб вона розступилась й поглинула її.

Як тільки вона це промовила, відразу відчула, що вся деревіє; її ніжне тіло покрилось корою, волосся обернулося в листя, а руки перетворилося в галузки, і з неї постала рослина Лавр.

Аполлон підійшовши до неї, болісно похилив голову і сказав, що зелений вінок з її листя буде оздоблювати його голову, кифару й сагайдак, і що ця рослина ніколи не буде в'янути та буде вічно зелена.

У відповідь на це лавр тихо й сумно зашелистів своїм густим віттям.

КВІТОВА СИМВОЛІКА

Бачимо, що квіти в житті людини, в епосі мітів, в її духовому житті мали велике значення; отож згодом витворилася квітова символика і своєрідна релігійна культура. На підставі грецької та римської мітології знаємо мітичну історію постання різних квітів, як: троянду, гіацинта, іриса, нарциса та інше. Такі були невмирущі міти у греків та римлян. Однак, в інших культурних народів, а особливо в нашого українського народу, рослинний світ, а серед нього чудові квіти, мали багато усних переказів. На думку тих народів, боги-творці брали живу участь у постанні та розвидковій різних рослин, і ці народи деякі з тих рослин приносили як жертву тим богам. Храми і вівтарі прикрашували квітами. Мітичних богів, як, напр. Зевса прикрашували символом сили—дубом, Венеру—богиню краси та молодости—миртом, Єроса—бога кохання—рожею, Аполлона—бога світла—прикрашували символом перемоги пошани та слави—лавром, а Атену—богиню перемоги та миру—галузкою з оливкового дерева. І ці рослини не тільки були приношені як жертви богам, але вони мали велике значення у всіх релігійних святах, а навіть і в бенкетах.

Мідійські та скитські жерці-маги тримали в руках при жертвоприношеннях галузки тамариска, жерці Ізиди—богині неба, землі й пекла, дружини Озіріса—несли галузки живокосту, а також на її свята прикрашували живокостом її пам'ятника. Посли в Римі, коли передавали важні оголошення, то несли посвячені галузки квіти-вербени, як символу недоторканості людини. Бачимо, що квіти за тих часів мали велике значення. Старовинні єгипетські малюнки зображають жінок на урочистостях, що несли у руках окремі квіти. Навіть в єгипетських помешканнях квіти стояли в вазах, але ті вази мали вгорі декільки дірочок, в які вставляли по одній квітці.

За класичної старовини велике значення мав вінок з живих квітів, якого творцями були греки, і цим вони завжди пишалися. За їхньою мітологією, першим, хто сплів віночок, був Діонис, веселий бог вина.

У старовину прикрашували вінками богів, вівтарі і жерців. Під новий рік віночками прикрашували храм Януса—божества часу, всякого початку й кінця. Першого березня припадало свято матроналії—шановної замужньої жінки, матері родини. 28 квітня, на знак пошани богині квітів і весни—флори, прикрашували вінками всі хати, а навесні клали віночки на голови дітям, яким сповнилося 3 роки. 15 листопада припадало свято Фонтаналії; тоді прикрашували віночками криниці й кидали в джерела живі квіти. На весіллі прикрашували голови не тільки молодим, але й усім гостям.

Померших прикрашували вінками з нарцисів, асфodelини й кипарису. Воєнних переможців і письменників нагороджували вінками з лавру. Військового провідника, який визволив, або

оборонив місто від ворогів, нагороджували вінком—*Corona obsidionalis*, сплетеного з колосся збіжжя. Особу, яка врятувала життя іншій людині, надавали дубовий вінок—*corona civica*.

Закохані посилали одне одному віночки з квітів і тими віночками прикрашували головні двері. Особливе значення мали вінки з квітів на бенкетах та гостинах. Тоді всі гості прикрашували свої голови вінками з плющу й шафрану, який мав прикмету розганяти оп'яніння. На таких гостинах іноді все прикрашували рожами. Нищення тих рож для прикраси римських кесарів доходило до великих розмірів. Між Римом та Пестумом пливли великі кораблі, якими перевозили тільки рожі, а імператорові Геліогобал та Нерон взимі виписували рожі з Єгипту, а ціна набуття тих рож для одного такого бенкету становила бочку золота.

У пізніших часах було прийнято звичай обсипувати дороги свіжими квітами. Є мітична відомість, що коли Озіріс—египетський бог родючості та сонця—вертався до Єгипту, то дорога йому була встелена квітами. Подібно встелювали дороги й Фараонам.

Коли Ісус Христос в'їжджав в Єрусалим, дорогу йому люди встелювали оджею та галузками пальми. І цей звичай згодом увійшов у християнський культ; і ось тепер особливо перед найвищими християнськими достойниками діти встелюють дорогу живими квітами. Усі квіти являють собою немов би географічну карту свого родинного походження, збірник чудових казок і народніх переказів та становлять собою цікаву живу велику “ботанічну книгу”.

ТЮЛЬПАН (TULIPA L.)

Цвітуть вони червоною, жовтою, лілейною і майже чорною барвами. Тримаяться гордо на своїх рівних тоненьких стеблинах. Батьківщиною їх є наша дорога Батьківщина—Україна. У своїй дикій формі вони тисячоліттям прикрашують наші степи України. Степи України—це немов розстелені різнобарвні килими, виткані чудовими живими квітами. Степи України—це живі музеї рідної природи краєвидів України минулих часів. І хто тільки не мандрував тими степами—скити, і сармати, і татари, і українські запорожці! І залишилися по них прикрашені різнобарвним суцвіттям високі могили-кургани свідки славної минувшини... І наш великий батько—кобзар Т. Шевченко згадає про них:

За байраком байрак,
А там степ та могила.
Із могили козак
Встає сивий, похилий.
Встає сам уночі,
Іде в степ...

Цибулини тюльпану були перевезені з наших степів турками в Туреччину; там їх було розведено, і 1554 року А. G. Busbequi—амбасадор імператора Фердинанда I-го, був переслав цибулини тюльпанів до Відня, а звідти згодом їх було розповсюджено у Франції, а потім у Голландії, яку неоправдано вважають за “батьківщину” наших тюльпанів.

Назву “тюльпан” надали цим чудовим квітам турки; ця назва походить від слова *Dulbana*, що означає матерію, або полотно, якою турки обмотують свої голови, яка і зветься по турецькому “турбан”.

НАГІДКА (CALENDULA L.)

По латинському *Calendula*—латинське слово, яким римляни називали перші й останні дні місяця, а надано цю назву цій квітці тому, що вона довго цвіте. Від того слова і походить назва календар. Найбільше її розводили в XV столітті у Франції, а королева Наварська, Маргарита Валуа, вибрала її за найкращу квітку для свого двору: коли ж вона померла, то в Люксембурському парку в Парижі цій королеві й поставлено пам'ятника, на якому зображено її з квіткою нагідки в руках. В Україні нагідка в народній медицині при лікуванні багатьох хворіб має велике застосування, а особливо при хворобах очей, печінки, рахіті і т.п.

ГІЯЦИНТ (HIACINTHUS L.)

Батьківщиною гіяцинта є Мала й Середня Азія та Греція; там він був присвячений мітичному богові сонцю—мистецтв та провіщень. Навесну, коли йшли перші дощі, тоді він розпускає свій келих, і тому звуть його ще й квіткою дощів. Він завжди похилений додолу, немов сумує. У старій Греції є сумний переказ, що квітка гіяцинта постала з краплин крові смертельно раненого на спортових змаганнях хлопця Гіяцинта.

У Персії уважали гіяцинта за матір лілей, що є найчистішою у світі. У Персії є легенда, що колись гіяцинт сказав лебедеві, який вийшов з води, що він, гіяцинт, все ж таки біліший за нього.

ПІВНИК (IRIS L.)

Усі люди знають різнобарвну веселку, або райдугу. Тому, що квітка півника має також мінливі на собі барви, подібно як і веселка, старовинні греки присвятили цю квітку богині Іріс. Характерне для цієї квітки гостре листя—немов мечі, а в Німеччині її так і називають “меч-лілеєю”. У нас, в Україні, на північних схилах Хомутівського степу ростуть та красуються жовтими, синіми, або фіолетними квітками “півники кримські”. Це одна з цінних рослин, яку спожитковують в Україні для весняних декоративних квіткових насаджень.

БРАТКИ (VIOLA L.)

Трибарвна квітка, братків, немов би має великі оченята, з яких наче б визирає подив та цікавість. У старовинній Греції є мітичний переказ, що всіх тих цікавих чоловіків, які потайки підглядали богиню Афродиту, коли вона купалася в озері, всемогутній бог Зевс перетворив у квітку братків. Французький народ надав їм назву “*pensée*”, що й значить “думку гадає”.

Є дуже багато відмін цієї квітки, і вже 1830 року Ч. Дарвін нарахував їх біля 400 відмін різних барв. Багато нових відмін

виведено в Німеччині, і надано їм у безсмертному творі “Фауста” Гете, імена героїв: бархатно-чорна квітка має ім'я д-ра Фауста, ярко- червона—Мефістофеля, а блакитно-голуба—Маргарити. Цю ніжну квіточку дуже любили великі люди—Гете, Шекспір та Шеллі. У грецькій мітології є спогад, що в квітку братків була перетворена дуже гарна донька Атласа, яка втікала від пекучих променів бога сонця Аполлона, які напастували їй. У греків квітка братків є символом журби та смерті, а одночасно й пробудженням весни. Ембленою міста Атен є квітка братків.

Греки колись додавали братки до вина, і таке вино, на їхню думку, давало силу та міць людському здоров'ю.

У слов'янських народів вона була колись символом християнської Тройці, а східньо європейські народи називають цю квітку Святою Тройцею. В українського народу польові братки є символом убереження від кохання між кровоспорідненими. У Україні баби-повитухи після тяжких родів на очищення крові дають пити жінкам породільний чай з трави трибарвних братків, змішаних з травою череди, листками волоського горіха та суниць.

ДЗВІНОК (CAMPANULA L.)

Либонь кожна людина знає польові сині дзвіночки. Культурно виплекані в парках вони доростають до великих розмірів. Форма квітки нагадує собою дзвона, і 1500 літ тому в італійській провінції Кампанії єпископові Паулінійові сподобалася їхня форма—особливо ж, коли вітер їх колихав, і вони ніби видавали голос дзвона. Він звелів вилити форму дзвіночка з міді, повісити біля церкви, дзвонити та скликувати вірних на Службу Божу. І ось так повстав на світі наш християнський церковний дзвін, якого італійці й називали “кампаніль”.

ЛІЛЕЯ (LILIUM L.)

Цією квіткою найбільше прикрашують християнські святині. Назва білої чудової лілеї є кельтського походження, що означає “Лі-лі”—“білий-білий”. Є багато різнобарвних відмін лілей. Її відміну *L. Martagon* називають королівськими кудрями, а це тому, що її пелюстки є відхилені взад немов кудри. Слово “мартатон” є грецького походження, бо греки признавали в старі часи, що з лілеї виріс Марс—бог війни, а “мартатон” означає: “Марса породила”.

Столиця древньої Персії мала ім'я “Суза”—лілея. На гербі цього міста була вміщена квітка лілея.

В Єгипті пахучий олій “сузинон” виробляли з лілеї. Була та квітка для єгиптян символом надії і короткого життя. У Луврському музеї в Парижі зберігається мумія молодої дівчини з білою лілеєю на грудях.

У грецькій мітології є спогад, що квітка лілеї повстала з краплини молока Гери—матері богів.

У Франції лілея була найулюбленішою квіткою. Її найгарніша відміна “Мадонна” і досі плекається в усьому світі. Французькі королі викарбовували білу лілею на своїх скипетрах. У XII столітті король Людовик XII за другого хрестоносного походу вибрав

для свого прапора, як державну відзнаку, три лілей, і з того часу білий прапор з трьома золотими лілеями залишився у Франції державним прапором. На королівських печатках і грошах були карбовані лілей, а згодом Франція почала зватися королівством лілей.

Як вияв пошани до Жанни д'Арк, король Карл VII надав її батькам-селянам шляхетське знання та прізвисьце Du Lys—"Лілейні" і надав герба: на синьому полі меч з двома лілеями, а над ними вінок.

У норман існує переказ, що один лицар, який любив прогулюватися по цвинтарі, одного разу побачив був на мармуровій могилі дуже гарну сидячу дівчину, яка в руках тримала білі лілей. Лицар підійшов до неї, став на коліна та поцілував її руку. Дівчина немов пробудилась зо сну і висловила своє бажання вийти за нього заміж, але передумовою, під час їхнього подружнього життя він ніколи не буде згадувати про смерть.

По весіллі, на новий рік до них з'їхалися гості; і ось трубадур заграє пісню про кохання, а потім і заспівав про неминучу смерть. І в ту мить лицарева дружина поблідла, нахилила голову і почала в'янути, як квітка. Лицар з жахом узяв свою дружину на руки, та помітив, що вона стає дедалі меншою та меншою, і нарешті побачив, що у його руках лежала зів'яла біла лілея, пелюстки якої повільно опадали на долівку.

Є відомості, що за старих часів альхіміки старалися добути з цибулин лілей золото, а це тому, що сама квітка має золотисто-жовту барву.

В українського народу квітка лілей є символом дівочої краси.

СОКИРКИ (DELPHINIUM L.)

Це однорічна трав'яниста трійлива рослина. Вона виростає високо. У недавньому минулому лікарі вживали вивару з квітів сокирок для лікування зломаних костей; на їхню думку, цей вивар причинявся до скорого зростання костей. Тоді ж таки був такий погляд, що синя барва сокирок приносить заспокоєння стомленим очам, отже в тих кімнатах, де жінки довший час без спочинку працювали при прадільних машинах, стіни прикрашували квітами сокирок.

У нас в Україні, вживають навару з сокирок для лікування таких недуг, як жовтянка, збільшення печінки, а також роблять примочки при запаленні з нагноєннями очей. Сокирки у нашого народу є символом охорони нив.

НАПЕРСТЯНКА (DIGITALIS L.)

З уваги на те, що окремі квіточки своєю формою нагадують наперстки, є про них багато й казок про мітичних маленьких лісових чоловічків-ельфів, що вночі сплять у тих наперсточках: коли ж виходять з них, то надягають маленькі наперсточки собі на головки. Слово "Ельфи" у староскандинавській мітології—це означає маленьких повітряних істот, які при світлі місяця розважаються веселими танками. Є чудове оповідання про сирітку-дівчинку пов'язане з цією квіткою. І так, у тієї дівчинки помер-

ла мама: але була вона така вбога, що залишила їй тільки два наперсточки—і більш нічого. І бідна сирітка дуже шанувала ці материні даруночки, та часто бавилася ними в хаті. Але злющій мачусі не подобалось це, і вона, коли сирітка спала, забрала ті наперсточки та закопала їх у землю. Тяжко сумувала та гірко плакала бідна сирітка по втраті маминих даруночків: і ось навесну на тому місці, де були закопані наперсточки, виросла чудова квітка “наперстянка”.

Наперстянка є отруйна та лікарська рослина, листки її містять кілька отруйних речовин, що сильно впливають на серце.

ЧОРНОБРИВЕЦЬ (TAGETES L.)

Чорнобrivці—це квіти Америки. Великі польові простори і шляхи теперішнього Мексико вкривають золотисто-жовті квіти чорнобrivців. Коли іспанці, очолені Кортесом, завоювали той нещасний край, то тоді здобули багато золота, але, гуляючи, програвали те золото в картки; отож повернувшись в Іспанію, привезли тільки насіння чорнобrivців. Розведені в Іспанії, чорнобrivці викликали собою загальне захоплення, і глибоко релігійні іспанці присвятили їх Божій Матері, та згодом назвали їх “золотом Святої Марії”—“Mary’s Gold”, а потім звали їх просто “Marigold”.

Латинська назва “Tagetes”—це ім’я внука Юпітера, що у староримській мітології є верховним богом неба та охоронцем римської держави. Той його внук Тагус, ніби-то навчив етрусків предсказувати долю і знаходити скарби, що заховані в землі.

В українського народу чорнобrivці є символом—хлоп’ячої краси.

ВЕРБЕНА (VERBENA L.)

У Римі вербена була присвячена Меркурієві—мітологічному богові красномовства, торгівлі, шляхів та вісникові богів.

Є це загально відомою квітка. Її квіття згромаджене в багатоквіткові рідкі колоски. Древні німці використовували сік з цієї квіттки при гартованні сталі для виробу мечів, і називали цю квітку “залізною травою”. У старовинній Греції вербеною прикрашували вівтарі під час жертвоприношення й приписували цій квітці чародійну силу робити тіло воїнів невразливими та відганяти привиди. У Римі прикрашували вербеною послів, які виступали з мирними пропозиціями, і тоді називали їх вербенаріями.

У середньовіччі вербені також приписували чародійну силу. Ця квітка нібито приносила багатство, кохання та здоров’я, а найголовніше—спасіння від гадючого внушення. Але таку вербену треба було викопати не залізною, але золотою чи срібною лопатою, і то тільки раз на рік—між 23 та 30 числами місяця, у безмісячну ніч, але так, щоб світили планети Венера і Меркурій. Так викопана вербена повинна була висохнути на тому самому місці, і не вільно було від неї відходити до того часу, коли вона покривється краплинами ранньої роси.

У нас в Україні з її відміни—V. Officinalis—збирають листки

під час квітання, та вживають при хворобах пічки й селезінки, а також проти чиряків, прищів, золотухи та інших недугах.

ШАЛВІЯ (SALVIA L.)

В Україні росте багато дикої темно-червоного цвіту шалвії. Ця квітка з давніших часів відома як лікувальна рослина, бо й сама назва *Salvia* означає “здоров’я”. Шалвію тепер уживають до полоскання горла та в деяких інших здоровних потребах. Її лікувальне значення підтверджує й латинська приказка:

*Contra vim mortis
Crescit salvia in hortis.*

(Проти сили смерті—росте шалвія в садках).

Наші предки, слов’яни, вірили, що зірвана під ніч Івана-Купала шалвія має силу перетворити людину в якунебудь тварину та винести її з хати комином.

В українського народу шалвія є символом туги.

РОЖА (ROSA L.)

Роза (троянда) вважається за королеву всіх квітів. Батьківщиною її є Персія. У Персії вона є найбільше шанованою квіткою, і тому Персію називають “Садом рож” або “Гюлістан”. Найбільші письменники Персії—Сааді, Гафіз та Омар Хайам—присвятили розам багато своїх віршів.

У садах старовинної Греції плекали багато рож. Теофраст в своїх творах писав, що рожі росли в Македонії на Пангайських горах, і звідти перевозили їх у сади Еллади. Він навіть зладив класифікацію рож, поділивши на 5-пелюсткові, 12-пелюсткові і 25-пелюсткові. Сафо—найбільша поетеса Еллади, Греції назвала рожу королевою квітів. За благородну працю вважали в ті часи в Греції продавати рожі, а найбільше вміти плести з них віночки. Посланець, що приносив радісну вістку завжди мав у руках вінок з рож.

У Римі роза була символом хоробрости, і рожею за це нагороджували людей. Вона була також і символом мовчанки, і тому її було присвячено богів мовчання—Гарпократові.

Найбільше рож присвячували на бенкетах імператорам Неронові і Геліогобалові. Підчас прогульок Нерона човном по Люценському озері поверхню озера покривали пелюстками рож. Є історична відомість, що на одному бенкеті імператор Геліогобала гостей так засипали розами, що багато з них подушилися.

Рожі зі сходу переселили в Європу хрестоносці. У перші століття після упадку давнього Риму рожі в Європі були нищені, як “нечисть та гріх”, і тільки вже згодом у монастирях з’явилася дика роза. Найбільше, однак, шляхетних рож за того часу збереглося в Ірані.

У нас, в Україні, в червні починають при дорогах, кладовищах, плотах та левадах розцвітати польові дикі рожі. Посеред зеленої барви на корчинках дикої рожі найперше з’являються стулени темнорожеві пуп’янки. Місцями вони вже розвинулися. Відді-

ляються вони чудовою, делікатною блідорожевою барвою, п'ятипелюстковою короною серед темних листочків корчика.

З квіткою рожі пов'язана стара народня казка про сп'ячу красуню. А це тому, що гілочки дикої рожі творять дугасті форми, та поміж собою сплітаються, і тому трудно дістати з-поміж них квітку рожі. І ось, власне, квітка рожі серед колючих густих гілочок немов би схожа на сп'ячу гарну дівчину.

З давніх-давен квітка рожі та її пахучість були дуже шановані. Миналися часи, мінялися погляди, бували захоплення відкритими новими квітами—гіяцинтами, тюльпанами і т.д.—але все це згодом проходило; однак рожка й досі залишилася королевою квітів.

Ні одна рослина в історії людської культури не відіграла такої ролі, як рожка (тройнда). Немає можливості почислити ті великі твори мистецтва, що присвячені рожі, і немає можливості описати вже хоч-би найголовніші історичні події, що пов'язані з цією квіткою. Древні перекази в Індії кажуть, що богиня краси Лакшми, народилася з бутона рожі. Рожка була відома в Вавилоні, і звідти її занесено в Персію. Іранський письменник Сааді у книзі "Квітник рож" написав в 1258 року ось що: "Чуєш, як навесні кругом лунає солодкий шепіт радості та кохання? Це гомін соловейка, що читає книгу рож".

Особливо єгиптяни розводили чудові рожі за часів царювання королеви Клеопатри. На великих бенкетах столи покривали пелюстками рож: а щоб вони трималися на столі—то їх прикривали тоненькою шовковою сіткою. Голови гостей прикрашували вінками з рож. І навіть чарки були обвинуті рожами.

У Греції рожка була присвячена богині кохання—Афродиті.

З пелюсток рожі виробляють цінний олій. Для отримання одного кілограма такого олію треба п'ятсот кілограмів пелюсток, і тому такий олій дуже дорогий. Щоб зробити один літр перфум, на це потрібно тільки дві краплини такого олію. Десятки тисяч гектарів рож у нас, в Україні, тепер плекають на Кубані біля Кавказьких гір, і там фабрично виробляють з пелюсток рожі цінний олійок.

Дика рожка (шипшина) в народній медицині в Україні має велике застосування: чай з шипшини вживають при тяжких захворюваннях, як скарлатина, тиф, запалення нирок, печінки, шлунка й туберкульозі. Настійку з шипшини п'ють при всіх хворобах печінки і жовчних шляхів.

Рожка (тройнда) у нашого народу є символом дівочої краси, чистоти та кохання.

ГВОЗДИКА (DIANTHUS L.)

У старій Греції особливо любили гвоздику, яку Теофраст називав "божою квіткою". Як подається у грецьких мітах, богиня-діва, охоронниця стад і дичини та мисливства—Артеміда, одного разу полювала на звірят, і в той час заграв на сопілці пастух та розгнів їй тих звірят. Розгнівана Артеміда вирвала за те бідному пастухові очі, посадила їх у землю й з них вирости чудові квіти гвоздики.

У Франції поява гвоздики пов'язана з хрестоносними похода-

ми. Переказ каже, що 1270 року французький король Людовик IX, якого величали “святим”, відправився з 60 тисячами лицарів у хрестоносний похід, і оточив місто Туніс. Під час цієї облоги лицарі почали хворіти на страшну недугу чуму, проти якої тоді не було ліків. Король Людовик дуже любив природу, і вірив, що серед квітів є така лікарська рослина, яка може вилікувати його лицарів. І ось, оглядаючи рослини, він завважив ростучу на піску ярко-червону квітку, запах якої був досить їдкий. Він негайно наказав збирати її і варити, і тим виваром поїти хворих лицарів; і справді деякі з них виздоровіли. Але змучений король, що особисто доглядав своїх лицарів, і сам захворів та й помер. Його лицарі повернулися у Францію і привезли, як пам’ятку про свого доброго батька-короля, квітку гвоздику, яка стала серед французького народу найулюбленішою квіткою.

НЕЗАБУДКА (MYOSOTIS L.)

У грецькій мітології є згадка, що голубенькі незабудки поставили із сліз Єгле—нареченої пастуха Лікаса, коли вона гірко плакала під час розлуки з ним. Незабудка в Греції зветься і досі блакитними оченятами пастушки Єгле.

В Україні на великих просторах козацького степу ростуть ніжно-голубі незабудки, і творять вони там на зеленому фоні чудові взори. Іноді, у вологіші роки, незабудки цвітуть так рясно, що буває важко навіть помітити, де кінчається широкий степ, а де починається небо.

БОРЕЦЬ (ACONITUM L.)

Цій отруйній рослині присвячено в грецькій мітології багато уваги. Латинська назва її *Aconitum* походить від грецького міста Аконе, біля якого, як кажуть перекази, мала бути велика печера, з якої був вхід до пекла. Охороняв той прохід Цербер—триголовий злий пес, хвіст і грива якого були з гадюк. Могутній старогрецький мітичний герой, що відзначався великою фізичною силою Геракл, вліз у ту печеру, переміг того пса, і витягнув його на поверхню землі. Коли пес побачив соняшне світло, то жажнувся, і з його морди почала стікати на землю сліна, і з неї повиростали рослини “борці”.

В Індії існувало оповідання, що там колись жила дуже гарна, але трійлива дівчина, яка жила тільки борцем. Багато людей гинуло від цієї отрути, що знаходиться в цій рослині, та від самого споглядання на цю дівчину.

ПІВОНІЯ (PAEONIA L.)

У Греції є мітичний переказ, що могутній Геракл у боротьбі з мітологічним богом земних надр та підземного царства, Плутоном, тяжко поранив його. Студент тодішньої медицини, Пеон, вилікував бога Плутона, але мітологічному богові лікування Ескулапові, з заздрости не сподобалося це, і він хотів його вбити, але бог Плутон перемінив Пеона в чудову квітку.

Грецькі лікарі за тих часів звалися “пеонами”, а всі лікувальні

рослини називали “рослинами пеонів”. У древній Греції та в середніх віках в Європі півонія застосовувалася як лікарська рослина проти удушення, подагри й падачки.

У Китаї півонію підносять на знак правдивого кохання, і та квітка є там символом скромності й соромливості. У Китаї почали плекати півонії 2000 літ тому.

У нас, в Україні, півонія є одною з найулюбленіших багаторічних квітів.

МАК (PAPAVER L.)

У Греції в давнину ця квітка належала до Морфея—мітичного бога сну, сновидінь та сина Ночі. Було таке уявлення, що завдяки цьому богові людина добре спить, бо він дотикає людей маком. Хата його була навколо обсаджена чудовими маками, які переховували в собі спокійні людські сни. Крім того, квітка маку була посвячена ще й богині, або цариці богів Гери, дружині Зевса, покровительці шлюбів та пологів, а це тому, що одна голівка маку середньо видає 30,000 зерняток.

У староримській мітології, верховному богові неба, Юпітерові, приносили, як жертву, маківки, які нагадували голівки маленьких дітей.

У нас, в Україні, чумаки мандруючи в Крим по сіль, співали ось таку пісню:

Ой, по горах сніги лежать,
По долинах води стоять,
А по шляхах маки цвітуть,
То ж не маки червоненькі,
То чумаки молоденькі,
Битим шляхом у Крим ідуть.

В Україні серед хліборобів було таке повір'я: щоб відьми не крали у корів молока, господарі просверлювали ріг корови, насипали туди трохи зерняток маку, а дірочку потім забивали осиковим кілочком.

В Україні на свято рослин, збережене з дохристиянських часів, на Спаса несли до церкви на посвячення городні, лісові та польові квіти, а серед них і декілька голівок маку, сім'я якого на Різдво домішували до куті.

У народній медицині пелюстки з квіток,—але не такі, що обсіпалися на землю, уживають як заспокійливий лік у приступах кашлю.

Усі частини маку містять у собі молочний сік з отруйними речовинами. Кусочки того засохлого соку—це “опіум”, з якого виробляють ліки, що гамують найбільші болі при хворобах та операціях.

МАРГАРИТКА (BELLIS L.)

У Франції в середньовіччі лицарі, як знак згоди своїх наречених одружитися з ними, вибивали на своїх сталевих щитах квітку маргаритку. Навіть король Людовик IX, як знак пошани до своєї

дружини Маргарити, дав наказ на державному французькому прапорі, поруч білих лілей, умістити маргаритку.

Назва “маргаритка” по-грецькому означає: “перлина”. І справді, навесні маргаритки на левадах та лугах, коли зацвітуть своїм білим цвітом, схожі на розсипані перли. На ніч маргаритки сплющують свої пелюстки, а раненько коли на обрії появляються перші проміння, тоді вони і розплющують свої пелюстки.

У грецькій мітології є переказ, що в маргаритку була перетворена Алцеста, що пожертвувала своє життя для врятування свого чоловіка.

МИРТ (MYRTUS L.)

У древньому Римі у храмах, присвячених богині кохання і краси—Венері садили мирт, а квіти цієї рослини приносили як жертву. Римляни з мирту робили настійку—таким способом, що до вина кидали овочі та квітові пуп'янки. І, на їхню думку, така настійка була еліксиром, тобто мала силу зберігати людям молодість, красу, бадьорість та здоров'я.

У Греції є мітичний переказ, який каже, що мирт виріс з тіла німфи Морзіни, яку вбила розгнівана богиня мудрости за те, що ця німфа осмілилася перегнати її в змаганнях і отримати першу нагороду.

Грецька назва *Myrtus* правдоподібно походить від слова *Myron*, що означає “бальзам” або мірра.

БУЗОК (SYRINGA L.)

Про народження бузка існує дуже гарний скандинавський переказ. У давні часи, коли на землі ще не було квітів, Весна разом з Ірисом—Веселкою спустилися на землю. Весна взяла проміння сонця, змішала їх з проміннями Веселки і почала кидати їх на левади, гори та галуззя дерев. І на тих місцях, куди падали ці проміння, народжувались та почали цвісти різні квіти: червоні, білі, жовті, сині і блакитні. І йшла Весна з півдня на північ. Аж ось сонечко втомилося, почало сідати за обрій, а у Веселки щораз менше ставало його проміння. І так мандруючи, Весна підійшла до Скандинавських гір, зупинилася там, і побачила, що гори були скуті льодом. А залишилися ще в неї тільки промені лілової барви; і Весна посіяла ці проміння на холодну скандинавську землю, і виросли з них великі ліси лилевого бузка. А Весна потім зібрала залишки 7 барв у Веселки, змішала їх і краплинками розкидала по тій холодній землі, і виросли з них пахучі білі бузки. Ось такий є переказ народження бузка в Норвегії та Швеції. А насправді батьківщиною бузка є Персія.

У половині XVI століття перший посол австрійського короля Фердинанда II, А. Бусбекський, випросив у султана Сулеймана I в Константинополі, корч бозу, що турки називали “лилаком”, і 1589 року сучасний бузок, що в Туреччині його називали “турецькою калиною” вперше зацвів на європейській землі, у Відні, і звідти ступнево розведено його по всій Європі.

ДРУГА ЧАСТИНА

УКРАЇНА

Природа в українській духовості

На світлу пам'ять дорогому незабутньому
Проф. С. Килимникові

присвячує

АВТОР.

Але чи не найбільше любови та пошани до природи взагалі, а в тому й до рослин, а вже особливо до квітів з найдавніших часів проявляє наш народ. Особливу увагу присвячує квітам наша українська жінка. І, мабуть, немає більше у світі такої багатой землі та такого чудового підсоння щоб видавали таку багату рослинність та різнобарвний світ квітів, як наша Батьківщина. Квіти своєю красою та чаром від віків злилися з життям нашого народу. Квіти пов'язані з життям нашого народу від колиски й до могили. Придорожні хрести, хатні образи, левади, дівочі скрині, могили, степи, прихатні городи,—все квітчається та красується рідним квітом, а є їх у нас безліч. Наших побратимів—квітів, як переселенців можна, як і наших людей, здибати в кожному краю, і вони й тепер прикрашують городи та парки культурних народів світу.

Краса наших квітів і любов нашого народу до них стали скарбами нашої культури, взорами і окрасами наших народніх стрів, вишиваних сорочок та рушників. Краса та форма наших рідних квітів стали за зразки українській ноші, архітектурі та мистецтву. Наші безсмертні поети, а особливо Т. Шевченко, рясно й глибоко згадують квіти у своїх творах.

Біля кожної української хати, чи то в Україні, чи то на чужині, влітку завжди красуються та палахкотять різнобарвні квіти. Садять їх ранньою весною—садять переважно наші страдниці — жінки. І ось коли квіти зацвітуть, тоді хата виглядає немов обвінчана казковим цвітом. Буває, що така рідна хата є й маленька, а поруч стоїть сусідська велика та багата, однак вона не може зрівнятися з чарівним виглядом серед пишного та буйного квіття української хати. І це заслуга нашого українського жіноцтва, бо наші жінки відчують та знають, що квіти схожі на людське благородне серце.

У чарованні та в лікованні, було вживано всякого зілля, і в народніх піснях є багато спогадів про це.

Дай зілля напитись,
Бабуню, зпівночі,
То може козак той
Не лізтимить в очі.

Або ось друга:

Як не хочеш, дівчинонько,
Дружиною бути,
То дай мені таке зілля,
Що б тебе забути.

Та й справді, скільки ж то того зілля не одна наша старенька бабуся знала, збирала, сушила, а потім і духово, й фізично лікувала наших людей! І в її хатині стояли вони у в'язочках, сохли на комині, висіли біля святих образів, лежали біля хліба. А були це і бедринець великий, блекота чорна, бобівник трилистий, братки триколірні, бузина трав'яниста, буркун лікарський, валер'яна лікарська, вероника, вовче лико, волошка синя, гірчак, глід, горицвіт, звіробій, дурман, зозулинець, калачики лісові, калина, конвалія, кульбаба, лабазник, липа, мак, м'ята, нечуйвітер, перстак, підмаренник, євшан-зілля, ромашка, рута, сердечник і багато-багато дечого іншого.

А в тім, пригляньтеса до квітів уважно: вони немов музики, на яких вітер вправно колишуючи їх, виколихує чарівну симфонію їхніх барв. Бо ж їхні кольори це справді іскристо-життєрадісна мелодія, що викликає в людини радісний настрій, торкається найпотаємніших струн людської душі і бринить ніжними тонами чудової природи.

Наші рідні з біленькими хатами села, серед зеленого шуму вишневих садків, у барвистих запашних квітах, помережевані вздовж і вшир рядами струнких тополь, журливо пониклими вербами та з нашими привітними і гостинними людьми становлять нерозривальну цілість. І серед тієї чудової природи подихають густі пахощі казкового суцвіття та обігрітих сонцем овочів.

Великий та ласкавий Бог не тільки обдаровав нашу рідну святу українську землю її родючістю, але дав ще й щастя людським душам—казкове суцвіття. Це суцвіття з ранньої весни до пізньої осені покриває нашу землю квітами-самоцвітами, що чудовими барвами пестять людські очі, дідусям та бабуням дають надію на продовження життя, хворим кажуть забувати про свої терпіння, знеможеним дають силу переносити свої турботи, на могилах кличуть не забувати за померших, на весіллях дають молодятam радість та надію на щасливу будучність їхнього подружнього життя.

Отож, квіти своєю красою й чарами глибоко вплелися в життя нашого народу, а наше українське серце завжди прагне ділитися своїми переживаннями, тому й не диво, що дух рідної рослинності так широко виливається в наших піснях та музиці.

Український народ, подібно як і грецький, має свої доісторичні перекази, биліни й думи, що віддзеркавлюють духові скарби нашої культури. Перекази, літописи й биліни за доби Володимира Святого становили початок епічної поезії, і в них були й мітологічні мотиви. У тих билінах переважають згоди про стихійні духи, людську долю та про добро й зло. Постановля епічних переказів належить до глибокої давнини; а згодом усе це перейшло в казки та колядки.

У кам'яну епоху в нашого народу, який жив в патріаршій спільноті, зверхником був бог—цар Сварог, і за того часу в нашого народу вже був метал,—“нача ковати оружье”. Син Сварога був бог Сонце—“еже есть Дажьбог”.

Мітологічний переказ про боротьбу ковалів, “Кузьми та Дем'яна”, зо страшним змієм, що пожерав людей, оповідає, що вони, обдаровані надзвичайною божевською силою, спіймали кліщами того змія за голову, запрягли його в плуг та й виорали бо-

розну через цілий степ аж до Чорного моря. Той переказ пов'язаний з земляними валами, що збереглися й досі тянучись на 400 кілометрів та оточуючи середню частину просторів землі біля Дніпра, хоч від того часу побудови їх пройшло вже 2 тисячі літ. Посередині тих валів розташоване місто Родень, і це покривається з назвою мітологічного бога Рода.

В українських літописах згадується, що в епосі Київської Русі хліборобство та скотарство були головними галузями господарства та основними джерелами харчування наших людей. Арабський мандрівник Ібн-Русте згадує, що наші предки найбільше сіяли просо, а під час жнив набирали в коші його просіяні зерна, підносили їх угору та й промовляли: "Господи, ти, який постачав нам їжу, дай і тепер нам її в достатку".

Наші предки-хлібороби в stodолі овин уважали священним місцем пов'язаним з культом божества—покровителя землі. З цього бачимо, що наш народ тисячоліттям був і є пов'язаний з рідною землею та з рослинним світом.

І в наших літописах та переказах, подібно як і в греків та римлян, є дуже гарні своєрідні спогади про рослинний світ, що близькі та рідні нашому серцю.

Приблизно 770 років тому невідомий автор у Київській Русі-Україні створив найвидатнішу літературну пам'ятку, яка становить дорогоцінне художнє надбання нашого народу—"Слово о полку Ігоревім". І в тому "Слові" рідна наша природа представлена як жива, одухотворена, і як така, що бере діяльну участь у світі людських відносин. Природа там зображена з такою силою лірики, якої не можна знайти ні в одному з усіх пізніших і сучасних творів. Ось образ Ярославни, яка на стінах Путивля оплакує свого полоненого чоловіка, хоче стати зозулею, і просить вітру і Дніпра та Сонця допомогти Ігореві вернутися з полону:

Ярославни тихий голос
Незнакомий чує,
Зозулею рано-рано
Бідная воркує:
"Зозулею полечу я,—
Каже—по Дунаї,
Обмочу рукав бобровий
На ричці Каялі... ,

Ярославна рано плаче
Дрібними сльозами,
У Путивлі на забралі
Воркує словами:
"Ой, вітре мій,—каже,—вітре!
Буйнее вітрило!
Чого ж ти, мій господине,
Вієш через силу?...

.....
"Дніпре славний! Пробив же ти
Камінні гори
Через землю Половецьку!
.....

Помилуй же мого мужа,
Дніпре—господине,
Щоб не слала сліз до него
Я на море сине!”

.....
“Сонце моє золотее,
Сонце моє ясне!
Всім, ти сонце еси тепле,
Всім ти еси красне.
Чого ж лучі ті гарячі,
Ті пекучі дуже,
Ти пустило не на хмари,
А на військо muže?”

Невідомий поет “Слова” порівнює в ньому героїв з природою. Боян—соловій, Всеволод—буй-тур, половців називає чорними воронами. Саму битву уподібнює до посіву та молотби збіжжя: “На Немизе снопи стелють головами, молотять чеви харалужними, на тоце живот кладуть, веют душу от тела”.

Так ось рідна природа в “Слові” є невід’ємна та становить з нашим народом одноцільність. У “Слові” особливо бринить спогад про рідну землю: вона там оповита нашою любов’ю і символічно представлена та звеличена духом нашого народу.

Наші рідні краєвиди, невичерпне багатство родючих чорноземів, здорове підсоння, зелені луги, левади та діброви, квітучі сади, казковий гомін річок—усе це творить чарівну красу нашої рідної природи. І ту рідну природу народ оспівує в піснях, змальовують її мистці-малюрі та описують її наші численні письменники, і жоден загарбник не зможе змінити її лиця Божого!

КАЛИНА (VIBURNUM L.)

“Запрягайте, хлопці, коні
В шорі золоті
Та й поїдем доганяти
Літа молодії!
Догонили літа мої
На калиновим мості:
“Ой, верніться літа мої,
До мене хоч в гості!”

Українська народня пісня.

У наших старовинних літописах на першому місці згадується про корч калини. Року 977-го володів у Києві при молодому князеві Ярополкові воевода варяг Свеналд, і він був відповідальний за смерть українських князів Ігоря та Олега Святославича. Отож, князь Олег Святославич в своїх лісах на ловах зустрів Свенальдича, що був сином воеводи-варяга Свендальда: “І узре і Олег, і рече: “Кто се есть?” І реша ему: “Свенальдич”. І захав, уби й: бе бо лови дея Олег”.

По смерті сина, батько-варяг Свенальд рішив пімститися, і на-

мовив князя Ярополка піти війною на брата. “Поїде на брат свой і прими волость его”, хотя отмьистити сину своему”.¹⁾ І князь Ярополк послухав Свенальда, напав з військом на брата і побідив його: військо князя Олега почало втікати через калиновий міст до воріт міста, але під великим тягарем міст заломився, і князь Олег з дружинниками впав у рів й забився.

Калина з давних-давень була і досі є в нашого народу символом краси, молодості, чистоти, дівочої невинності, розлуки, радості, незайманності, дівочої журби, туги за батьківщиною, розлуки та родової єдності. Серед пишного рослинного світу в Україні вона займає одне з перших місць як улюблене дерево нашого народу. Згадує її наш народ у народніх піснях, веснянках-гаївках, колядах-щедрівках та приказках, старих козацьких і новітніх січових піснях.

Галузистий корч калини росте по всій Україні, переважно в чагарниках, в підлісках, по схилах ярів та на левадах. Її квіти зібрані в щитовидні плоскі зонтики. Цвітуть з кінця травня по червень білим цвітом. Плоди—це яскраво червоні ягоди, і тому калину звуть “червоною”. Ягоди тримаються на корчі цілу зиму.

В Україні калину шанується не тільки в родинному культі та в своєрідній народній символіці, але вона має ще й велике застосування в медицині. З ягід калини виробляють препарати та уживають їх при кровотечах. Квіти п'ють як чай при простуді й гарячці; нею промивають рани, а її кору вживають при обкладанні ран.

ЄВШАН-ЗІЛЛЯ — степовий полин: в українців — символ туги за Батьківщиною. (*Artemisia austriaca* Jacq.)

“Мономах знищив половців, загнав хана Атрака в край обезів (Грузію), за залізні ворота (Кавказькі ворота), а Сірчан zostався на Дону, відживлявся рибою (тобто був у біді). Тоді Володимир Мономах пив Дін золотим шоломом і зібрав усю землю їх, загнавши клятих агарян. По смерті Володимира послав Сірчан гудзя — (музику) Оря, що один тільки лишився в нього, в край обезів і переказав через нього: “Володимир умер: вернися, брате, у свою землю!” Він звелів переказати Отрокові ці слова, заспівати йому половецьких пісень, а якщо не схоче вернутися—дати йому понюхати зілля.

Отрок не хотів вертатися, але як дав йому Ор зілля,—понюхав і заплакав, кажучи: “Ліпше у своїй землі кістьми лягти, ніж у чужій славному бути”. І він вернувся у свою землю...”.

(Іпат. 480 в переказі М. Грушевського в Іст. України-русі, II 105-06).

Євшан зілля, або полин росте по всій Україні, але найбільше його можна знайти в Асканійському степу на південній стороні лівобережної України, на так званих “кинчацьких цілинах”. І якби той степ міг промовити, то він би нам багато розказав про історичні події, які відбувалися на його просторах... Ось тут

1) “Повесть временних лет”.

цим степом сунула руйнувати нашу Батьківщину орда половецьких вершників, а по руїні, як подано в "Повесті временних лет"— "Сотвори бо ся плач велик в земли нашей: опустеша села наша і городи наши, бихом бегаючи пред враги нашими... і ведоша... стражующе, печални, мучими, зимою оцепляеми, в алчи і в жажи і в беде, опустневше лиця, почерневше телеси".

А ось про ті події каже українська народня пісня:

Зажурилась Україна, що нігде прожити:
Гей витоптала орда кіньми маленькі діти,
Ой маленьких витоптала, великих забрала,
Назад руки постягала, під хана погнала.

Сунула тим степом та несла руїну нашій Батьківщині також і татарська орда хана Батого. Але цим степом також наші князі під проводом князя Володимира Мономаха, розгромили половецьку орду, та й казнили аж 200 ханів за порушення договорів. Потім наші орли-запорожці тим степом гнали турків і татар та устелювали їхніми і своїми кістками безмежні простори степу.

Як свідки перебування наїздників, і досі залишилися по них двометрової височчини так звані кам'яні баби, які зображують жінку з монгольськими рисами обличчя: руки зложені на животі, а в руках якийсь предмет, подібний на книгу... а у стіп їх росте історична гірка рослина євшан-зілля.

Оповідують, що кам'яні баби залишили по собі половці, але ніхто не знає навіщо вони їх ставили—чи як ідолів, чи як нагробні пам'ятники, чи як дороговкази стародавніх караванних шляхів. Є історичні згадки, що біля цих кам'яних баб наші запорожці, після козацького суду, рубали голови ворогам та зрадникам.

Зацвітає полин в степу в кінці літа. Є це характерна степова рослина; у неї дрібні нитчасті листочки, покриті шовковистою повстю: вона дуже пахуча. Полин належить до звичайних рослин у напівпустині.

Євшан-зілля, або Полин у нашого народу має значення не тільки історичне, але й народньо-лікувальне. Істотною лікувальною речовиною в Євшан-зіллі є так званий етеречний олій і гіркі речовини. Полин вживається в порошках та в настійці на спирті, або горілці, як засіб, що збуджує травну діяльність шлунково-кишко-

Кам'яна баба

вого проходу, і посилює апетит.

ДУБ (QUERCUS ROBUR L.)

.....

“Ще в давніх, передхристиянських часів ми маємо багатющу “мітологію” зв’язану з квітами та рослинами. Уся наша народня поезія і обичаєвість якнайширше користує зі скарбниці символів та епітетів почерпнутих із рослинного світу... Усі ці: барвінки, рути, м’яти, калина, рожі, нечуй-вітри, болиголови, любистки, явори, клени...—мають кожне своє окреслене місце в картині—епопеї людського життя... на нашій незабутній та незамінній Україні”.

Д-р Т. Олесіюк.

Дерево дуб згадується в літописах, що відносяться до IX і X століть—у розповіді про Івана Годиновича. У літописі згадується, що на княжому бенкеті князь Володимир послав славного боярина Івана Годиновича шукати собі дружину, яка була донькою Чернігівського князя та жила біля чернігівських лісів. Іван Годинович пішов темними лісами де було багато звірів та розпустив своїх дружинників на лови. Після прибуття на місце перебування дівчини Анастасії він її викрав, але на поворотній дорозі напав на нього безсмертний Кащій, за якого була вже за-сватана Анастасія. У боротьбі Кащій переміг Івана та прив’язав його—“к сиру дубу”. Але урятовала Івана “віща птиця”, яка вбила Кащія його власною стрілою.

Ця мітологічна подія яскраво представлена на срібній окові турового рогу, добутого з княжого кургану з так званої “Чорної

Срібна окова турового рогу, на якій є показана смерть Кащія

могили” біля Чернігова, і цей священний ріг пролежав в кургані біля 2 тисяч літ.

Про дуб є також згадка в законодавстві Київської-Руської держави—в так званій “Руській Правді”, князя Ярослава Мудрого, в якій є спеціальна стаття про охорону “межного дуба”, який був у старину межовим знаком для визначення земельних посі-
лостей.

Дуб відомий по всій Україні. Це наймогутніше, найпрекрасніше дерево нашої рідної землі, скрізь уславлене та оспіване. Кругом по Україні височать могутні розложисті дуби. Ростуть, пишуться, шумлять вони своїми розложистим вітям.

Дуб—могутне дерево. Він відзначається довговічністю, і може жити до 1500 літ. Наші запорожці з нього колись видовбували відомі човни, на яких вони подорожували по Чорному морі.

Дуб уживається і в медицині. Пізньою весною, або вліті здирають з нього кору, але тільки з молодих бокових гілячок, збирають і жолудь та молоде коріння. При тому такий дуб повинен бути кривий, або покалічений: кажуть люди, що шкода нищити здорового дуба.

Кору вживається як міцно в’яжучий і зміцнюючий кровоносні судини засіб. Цей же лік уживають також при недугах рахіту й золотусі. Наприкінці літа на листках дуба з’являються кулясті нарости-гали, які витворюються через комах. Їх варять, і тим відваром прикладають примочки на обпечені місця тіла.

КАТРАН (SRAMBE TATARICA IACQ.)

“Ой, не цвіти буйним цвітом,
Зелений катране:
Тяжко, важко на серденьку,
Як вечір настане”.

Так співається в українській народній пісні про рослину катран. І цвіте він дійсно буйним цвітом. Найбільше його росте на нерозораному Хомутовському степу, що знаходиться на крайньому південному сході, у 22 кілометрах на північ від Озівського моря. Над цими безкраїми степовими просторами пишуться також кам’яні баби та поодинокі могили-кургани, в яких спочивають кості скитів, сарматів та козаків. Саме про них писав наш національний пророк Т. Шевченко:

За байраком байрак,
А там—степ та могила...
Із могили козак
Встає сивий, похилий...
Іде в степ...

* Про катран (перевотиполе) у нашого народу є славний переказ. Козаки, оборонці нашої Батьківщини, колись розставляли у степу вартових на вежах: побачивши ворога, вони негайно запалювали на землі вогнище з сухого перекотиполя, і димом з вогню попереджували головні козацькі війська про наступ ворога, а самі на конях негайно відходили. І ось одного разу та-

кий знеможений козак-вартівник на землі задрімав, а в ту хвилину на обрії степу появилася чорна хмара ворожого війська... Було це восени. А осінні вітри відламували сухі стебла катрану, тринії, залізняка колючого та різака, і гнали їх кулями по степу. І ось одна така куля катрану-перекотиполя, вдарила в обличчя дрімаючого козака-вартівника; він зірвався, побачив вороже військо, підпалив вогонь, скочив на побратима-коня і як вихор полетів до своїх.

Катран має міцні розгалужені стебла. Цвіте білими квіточками, і то так густо, що весь корч в час розцвіту являє собою велику, в метр заввишки сніжнобілу кулю. На безкрайому степу, катран цвіте густо, і десь на обрії степу зливається з голубим небом і насичує повітря приємним медовим запахом. Діти в Україні залюбки їдять молоді квіткові стрілки катрану, замість овочів, а молоде листя його люди вживають на харч як салату.

Перекотиполе—це є надзвичайно характерна група степових рослин. Наприкінці своєї вегетації, тобто в кінці літа або восени вони висихають, стають легкими, відриваються від землі, і вітер жене їх степом, і тоді вони розсівають своє насіння: тому їх і називають “перекотиполем”. І ось перше місце серед тих рослин займає катран.

Катран є символом перестороги.

ХЛІБОРОБСТВО

Найдавніше населення земель України в так званому пізнішому паліоліті характеризувалося тим, що при хованні померших людей їхні тіла покривали мінеральною охрою, що була символом очисного вогню та крові.

У новому кам'яному віці, т. зв. неоліті, крім мисливства (ловцтва) виникло примітивне хліборобство. Тоді з дикого тура виведено бика. У цьому віці придумали спосіб виробу глиняного посуду.

Племена дунайської культури перші почали вирощувати тверду та м'яку пшеницю. Зерна молотили на кам'яних зернотерках.

На правобережній Україні відкрито пам'ятки так званої трипільської культури, тобто культури того часу, коли наші предки вже управляли ячмінь, пшеницю та просо. Тоді-то примітивним способом ліпили статуетки жінок; на підставі етнографічних даних, ці фігурки жінок були символом родючости, а виготовляли їх у період зимо-весняного сонцестояння. Тоді ж таки відбувалися різні обряди, пов'язані з культом врожаю, заклинанням проти посухи і т.п. У деяких статуетках є сліди втіплення зерен пшениці.

Ті статуетки жінок були символом охорони хати й жінки-матері, яка дає людям життя і підтримує його. За тих часів посуд прикрашували малюнками, деякі з них були рослинного змісту.

Біля II століття наші предки-хлібороби придумали собі дерев'яного плуга і крем'яного серпа.

У степах сходу України жило плем'я скитів, які мали ще й назву “кобилячих доярів”. Це були хлібороби. Грецький історик Геродот записав був легенду, в якій каже, що перший скит—це був поселенець на нашій землі Таргітай, а його батьками були Зевс та донька ріки Бористену (грецька назва Дніпра). У того Таргітая було троє синів: Ліпоксай, Арпоксай і Калаксай, і при них з неба впали на землю золоті предмети: чаша, сокира, ярмо і плуг, що означає хліборобство та войовниче кочовництво.

Скити мали своєрідну мову; наприклад, Дніпро вони називали Данапріс. Вони возили до грецьких міст на обмін худобу, мед, віск, рибу, пшеницю та рабів. За це вони отримували вино, дзеркала, розмальований посуд і жіночі прикраси.

У скитів був патріярхальний устрій життя. Серед їхніх божеств перше місце займала “велика богиня” Табіті—цариця скитів, яку Геродот порівнює з Гестією—грецькою богинею домашнього вогнища. Також в їхній релігії окремий культ займала змієнога богиня—мати, прародителька скитів.

Подібно як у греків був могутній бог Зевс, так був головний бог і у скитів,—він звався в них Папай. Дружиною його була Апі—богиня землі, подібно як грецька богиня Гея. Богом сонця був Гойторіс, богинею краси—Аргімаспу, богом морів був Фарі-масада, богом фізичної сили та війни був Арес. Як бачимо, ски-

ти подібно як греки, шанували в антропоморфних уявних образах богів-покровителів сили і явища природи.

В останньо розкопаних курганах з IV й III століть на золотих штампованих бляшках боспорської і ольвійської роботи знаходяться зображення, які ілюструють скитські легенди й міти. Особливо в культурі богині Табіті показано, як скит п'є з ритона перед богинею, що сидить на престолі з дзеркалом.

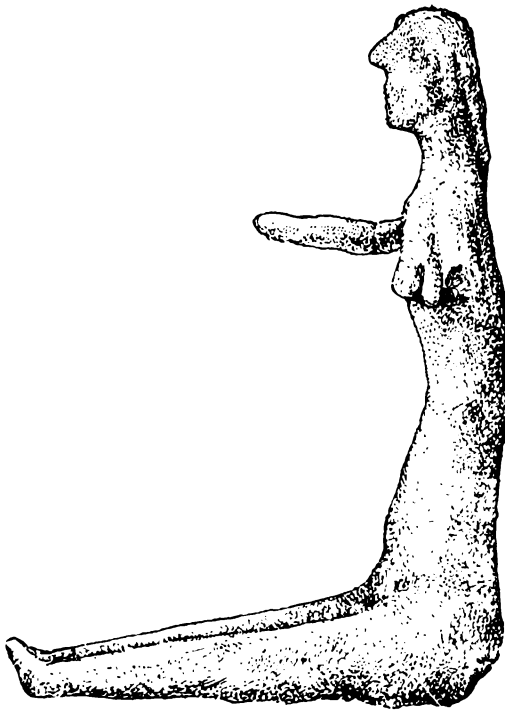
Скити не будували храмів та вівтарів своїм богам, а приносили жертву, особливо ж коней, яких душили шнурами, м'ясо варили в мідному казані та найкращі куски з нього присвячували одному з богів.

Цікавий був у них культ померших предків. Після похорону спрявляли обряд очищення таким чином, що мастили та обми-

вали голову, а особливо в шатрі вдихали запах конопель, які кидали на червоно - розжарені камені.

Крім скитів-кочовників, були й скити-хлібороби. Їхньою основною залуззю господарською діяльністю, особливо на правобережному лісостепі, було хліборобство. За Геродотом, це скити-орачі: сіяли хліб (мабуть пшеницю), просо, сочевицю, часник та цибулю. У легенді про походження скитів сказано, що з неба упали їм золотий плуг і ярмо; це свідчить, що скити вживали в тяглову силу, волів. Але плуги, здається, тоді вони мали дерев'яні.

У скитів-орачів були своєрідні хліборобські культу. І так, у розкопаному городищі в Мо-

Статуетка жінки—символу родючости

трониську на Лівобережжі знайдено глиняного стовпа-жертівника, який мав зверху подібне на миску заглиблення, а біля нього на землі знайдено обвугленті стебла пшениці з невимолоченим колоссям, жолуді, залізного ножа й черепки побитого посуду.

Геродот оповіщає, що скити-хлібороби справляли хліборобське свято з особливими обрядами і багатими жертвоприношеннями. У XI й IX століттях панівне становище в степах Приозів'я й Північного Причорномор'я перейшло до сарматів. Вони зруйнували значну частину скитів, і змусили скитів стягнути свої головні сили в Крим, а також у великій силі перепровадитися за Дністер і Дунай.

Назва “савромат”—іранського походження, що означає “оперезаний мечем”. Деяка частина сарматських племен займалася хліборобством, чого доказом є знайдені у розкопаних могилах залишки проса, пшениці та гречки. У стародавніх авторів є здогад, що в Сарматії ще управляли льон, сочевицю і просапні рослини. У Приозів’ї і на правому березі Дніпра знаходили також зернотерки, а в Прикубанні на городищах при розкопках знайдено багато залізних серпів, мотик, кам’яних жорен та зернотерок. На тих поселеннях знайдений був дерев’яний плуг, зображення якого відомі на монетах.

Таке дерев’яне рало—сухе, потріскане,—яким колись наші прадіти-хлібороби дряпали, пушили землю та обливали її своїм солоним потом, тепер зберігається в міському музеї в Лубнах.

До предметів релігійного культу в сарматів, як також і у скитів, належав меч, що був символом бога війни. Голого меча вони втикали в землю і поклонялися йому.¹⁾

У релігії сарматів на першому місці було обожання силу природи, а в цьому культ великої богині-матері. І цей культ великої богині згодом увійшов у релігію Босфору, і її зображення були вибивані на босфорських монетах.

Німфодор Сіракузький у творі про звичаї “варварів” згадує, що вони почитали вогонь. Залишилися знайдені золоті зображення вершників з ритонем у руках, що стоять перед вівтарем, на якому палахкотить вогонь.

¹⁾ Аммиан Марцеллін XXXI, 2, 23.

СЛОВ'ЯНИ

На переломі нашої ери східньослов'янські племена українців лісостепової території переважно займалися хліборобством. Уже в старослов'янському календарі відповідно названо різні сезони хліборобської праці: сечень—(січень)—підсікання лядини—(сосни), берозол—(березень)—спалення викорчуваних дерев, жнивень—(серпень)—жнива.

На розкопаних селищах знайдено багато хліборобського знаряддя, як: серпів, кіс, мотик і т.п. Маврикій (автор Стратегікона) згадує у своїх творах, що слов'яни-Анти мали в своїх поселеннях великі запаси проса та пшениці. У розкопаних поселеннях були знайдені також серпи й жорна.

Політичну владу у наших предків,—анти-слов'ян, виконували 3 царі: Бож, Арда й Мусокій. Верховним божеством з них був бог—творець блискавок, і цьому божеству вони приносили в жертву биків. При тому відбувалися і священні обряди. Вірували вони також і в інших мітичних богів, як: русалок, лісовиків і т.п. Отож, обожнення сил природи було важливою справою в наших предків-слав'ян.

У розкопаних селищах знайдено їхні святилища, або капища, де вони відправляли свої релігійні обряди. Своїх богів вони виготовляли з дерева, або з каменя, але досі знайдено тільки ідолів, що вироблені з каменя; їх викопано в селі Іванківях Хмельницької області. Один з них являє собою чотиригранного стовпа з зображеннями людських облич на трьох боках. Другий такий мітологічний бог—це зображення людської постаті з великою бородою, зложеними на грудях руками та з мечем біля пояса. І біля цього бородатого бога знайдено також залишки святилища у вигляді ритуальної могили.

Року 1851-го з ріки Збруча біля Гусятина видобуто знаменитого мітичного бога, який являє собою чотиригранного стовпа з чотирма обличчями, що символізують чотири частини світу. Цю статую вважають за древне-українського бога Світовида. Він очевидно був кинутий в річку ще тоді, як і Перун.

Світовид у ті старі часи був богом, якого почитали наші предки. За тих часів також існував бронзовий бог—світла, тепла й кохання—Ярило. Бог Ярило був уявлений народом як молодий хлопець, що їздив по нашій землі на білому коні. На голові мав

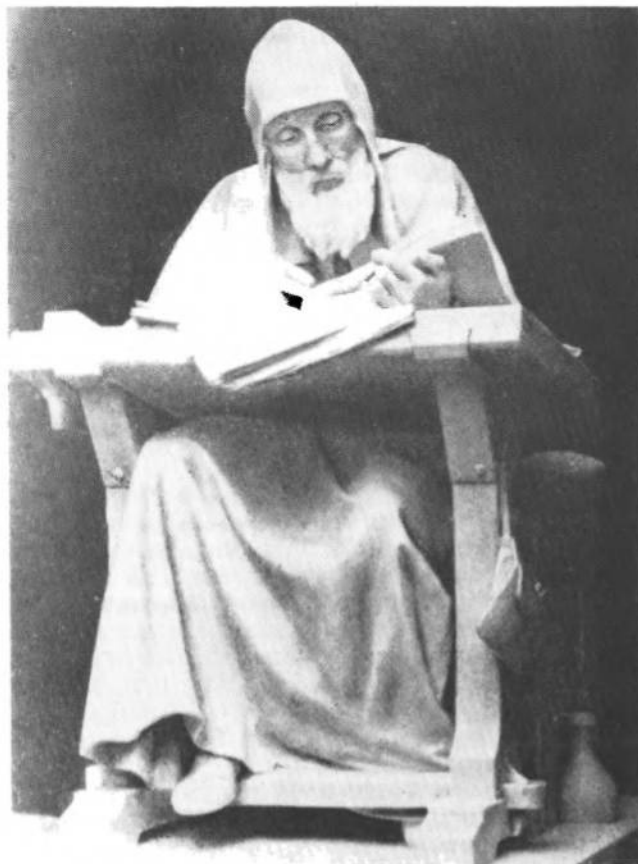

Статуя мітичного
бога Світовида

вінок з весняних польових квітів—волошок і маку, а в лівій руці тримав пучок житнього колосу. Де тільки бог Ярило зупинявся та ставав босими ногами, там зразу ж виростало густе жито; а як тільки глянув на колосся, то з нього відразу показувався цвіт.

За часів утворення одної з найбільших держав тодішнього світу Київської Русі-України почався у наших предків новий період.

Найцінніші та найістотніші відомості з тих часів маємо в “Повісті временних літ”, авторство якої приписують літописцеві Несторові. Можна вважати, що ким для греків був півлегендарний сліпий Гомер, тим для нашого народу був літописець Нестор.

Літописець Нестор.
Різьба М. Антокольського

“Повість временних літ”—літопис з XI століття надихана глибоким патріотичним почуттям та любов'ю до рідної землі. У ній докладно описано природу нашої Батьківщини-України, її складники, що мали вплив на історичний розвиток нашого народу. Там подані могутні ріки, великі простори лісів, міста, кордони поселення нашого великого народу і неспокійні, незнані сте-

пові простори Великої Скитії, звідки з'являлися орди кінноти кочовиків.

Хліборобство та скотарство тоді були головними галузями зайняття наших предків. У "Повісті временних літ" також є згадка про війну княгині Ольги з древлянами 945 року. Ольга звернулася була до обложених жителів Іскоростеня такими словами— "А всі гради ваші предашася мені і яліся по дань і делають ниви і землі своя".

Хліборобство та скотарство мали своє відображення в своєрідних культах. І так, були різні боги, як: бог сонця Дажьбог, бог грому й блискавки Перун, бог вітрів Стрибог і інші. Тим богам наші предки молилися та приносили жертви, а священним місцем був овин у клуні (стодолі).

У багатьох розкопаних городищах знайдено серпи та зерна пшениці, жита, ячменю, проса, льону, маку, вівса й гороху.

Тоді відбувалися численні сезонні обряди як наприклад, весняні свята пробудження природи, якими відзначали початок літніх праць; потім обряди пов'язані з літньою працею і т.д.

Наша рідна природа мала в наших предків не тільки значення в духовому житті, але також була використовувана в архитектурі і взагалі мистецтві. У Борисоглібському соборі в Чернігові капітелі колон чудово оздоблені і стилізовані аканфоним листям. У богослужбових книгах XII і XIII століть можна побачити багато мотивів з рослинного світу. У прикладному мистецтві також використано рослинний світ. У Новгородській Софійській ризниці знаходилися високої майстерности срібні чаші, і на лицевій стороні їх були зображені святі, відділені один від одного гранями утвореними орнаментом із стилізованих виноградних ліз.

Назви деяких сіл і міст України пов'язані з рослинним світом. Ось про славне місто Чигирин є цікавий переказ, пов'язаний з його назвою. Там десь над берегами річки Тясмину, попід величезною горою росло багато трави, так званої "чигир". За народнім переказом у тієї трави були дивні властивості—що коли ворожі коні наїздників з'їдали ту траву, то падали, і здихали. Народ уважав ту траву за співоборонницю нашого краю. Вона мала застосування у народній медицині. З неї виробляли настій і ним гоїли рани у козаків. І наш народ у подяку цій траві за її корисність назвав її ім'ям місто Чигирин.

* * *

Така ось із сизої імли тисячоліть виринає могутньо-велична тінь славної історії; нагадують нам рідні літописи та перекази про минувшину наших перших хліборобів-орачів. Усе минулося... І ось ми тут, на чужині, відірвані, немов галузки від рідного дерева, сумуємо за всім рідним, за нашим чарівним краєм та згадуємо голубінь розкиданих хаток рідних сіл, безкраї, покриті золотими хвилюючим збіжжям рідні поля... Минають літа—виски наші посипаються срібним волоссям, а ми й далі не можемо в тузі забути золотих соняшників, журавлів біля криниць, струнких тополь, мальв і вітраків, що, немов вартові, махали на вітрі своїми чорними хрестами... Ми не можемо заглушити болючого серця нашого, не можемо забути покалічених мохом порослих хрестів на залишених та занедбаних могилах наших батьків та родичів...

Пригадуємо собі передвесняний плач рідної природи, шум знайомих лісів та гаїв, шум тополь на вітрі, клекіт лелек у гніздах на солом'яних стріхах... Пригадуємо собі зволожені сльозами очі наших матерів, схилених над колисками.

Ось тут, на чужині, безмежно тужить наша—не раз так понівечена розсіянням по світі душа над нашим християнсько-хліборобським краєм, де ogrітий сонцем пшеничний хліб пахне зіллям та дібровами, і ту нашу тугу вкладаємо в молитву до Бога та в сумовиті пісні.

Наша рідня пісня—це повислі тополі над річкою, золотий туман на сонці; це душа народу; це те безмежне поле, засіяне зерном історії і завітчане людськими надіями; це скигління чайки-небоги над трудним шляхом життя; це муки матерів; це людське страждання нашого народу; це чиста сльозинка на очах малої української дитини...

Болісні спогади нашого дитинства на рідній землі, зимову казку мами і той сухий житній шматок хліба, що колись приносила нам наша мама з поля, із жнив—від “куцого зайчика”. І оце мамине Боже та ласкаве серце, пригріте промінням її душі, залишилося при нас на все життя, і мандрує, мандрує з нами, немов власна тінь, яку ми й заберемо ось тут, на чужині, в домовину; а нашим нащадкам залишимо заповідь: передусім НЕ ЗАБУВАТИ РІДНОЇ НАШОЇ МОВИ. БО МОВА — ЦЕ ПЕРША ЗБРОЯ В БОРОТЬБІ; ВИЖИВЕ МОВА — ВИЖИВУТЬ Й ВОНИ, БО ГЕНІЙ НАШОГО НАРОДУ БЕЗ РІДНОЇ МОВИ БУДЕ МОВ ТІЛО БЕЗ ДУШІ. Бути кругом і всюди “ПРОМЕТЕЯМИ”, не забувати нашої багатой й славної культури й історії нашого народу, перлами українських дум—вічноживучої пісні та щедрої краси українського слова, що в ньому буяє сила духа нашого народу.

АННА ЕСОПЕНКО,
видавець твору Ф. Онуфрійчука

Пані А. Есопенко народилася в Канаді. Батьки її, що походять з західної України, є одними з перших українських піонерів у Канаді. Школу вона закінчила в Канаді. Батьки її не тільки старалися дати їй відповідну освіту, але й передали їй передусім любов до рідного народу й рідної культури. Вона чудово володіє рідною мовою, бере діяльну участь в українському національно-релігійному житті, а найголовніше зберігає та збирає музейного характеру наші народні речі, а особливо українську жіночу ношу.

Автор цієї праці, інж. Федір Онufrійчук, складає в 150-ліття народження Т. Шевченка у підніжжя його пам'ятника в Вінніпезі урну зо священною Землею з Канева, яку потім вмуровано в пам'ятник.

